

„Yvette levelesládája”

(Magyar emigránsok levelei Yvette Lebashoz)

Ketten voltak testvérek, Lebas tábornok leányai, Micia és Yvette. Albert Lebas tábornok 1914 előtt a lille-i katonai körzet parancsnoka volt, előre megmondta, hogy a németek a belga semlegességet felrúgva, Belgium felől fognak támadni, tehát nyugdíjba küldték. Mikor aztán igaza lett, reaktiválták, híven szolgálta újra Franciaországot, s a háború után nemsokára meghalt. Ám ha regényt akarnék írni, a két leányáról írnám, Yvette-ről, aki pár évvel ezelőtt halt meg, s a nénjéről, Miciáról, aki ma, nyolcvanötödik évében is ugyanaz a *taille de reine* és *profil impérial*, akinek Victor Basch látta. Királynői termet és császárnői arcél — s leányos báj és villogó szellem, aki most decemberben az alább publikálandó paksamétát nekem Párizsban ideadta, hogy a magyar történetírást szolgálja s egyben az ő imádott hűgának is emléket állítson vele. Mert a két testvér nagyon szerette egymást — és nagyon szerette az igazságot. Yvette pedig ezen belül a forradalmak utáni magyar emigráció igaz ügyét olyannyira szerette, hogy — amint olvasható is lesz nem egy levélben majd alább — a jobb magyar utókortól tisztelgő emlékezés, meghatott hála jár neki.

Régóta ismertem mindkét elragadó, szép és okos asszonyt: mindkettejükről méltón beszél a mozdulat szépsége, ahogy az élő a holtak levelesládáját most átadja nekünk, mintegy teljesítve Yvette magyar missziójának utolsó, srontúli aktusát. Mikor ezt most rámbízta, tán arra is gondolhatott Micia, hogy férjének főművét, *Az írástudók árulását* valamikor én fordítottam magyarra. Mert Micia a század nagy gondolkodójának, Julien Bendának özvegye. S tudta azt is, hogy bizalmával, barátságával, míg élt, Yvette is kitüntetett — s hogy mellette állhattam egy történelmi szépségű percben, amelyről szílok is majd e publikációk végén. Hisz' épp ez az: hogy publikálás ez, nem regény. Térek is már adatokra, mik előljáróban szükségesek.

A lille-i körzet vezénylő tábornokának leányai nagy utat tettek meg, amíg Micia a nagy filozófus oldalára, Yvette pedig magyar emigránsok — sőt egy majd' hogy férjévé nem lett szovjet diplomata — társaságába került. Igaz, a szülői ház sem volt szabványos kincstári otthon. *On était dreyfusard* — írta róla emlékezéseiben Yvette. De mégis! Milyen beszédes ma is az ősz Micia otthona, ahol Yvette magyar ereklyéit rámbízta, ott a csöndes rue de l'Universitében, szemközt a házzal, amelybe Alphonse Daudet meghalni a rue de Bellechasse-ból költözött, s ahová utánamentek régi látogatói, köztük az ifjú Szomor Dézso. Régi utca kései magyar zarándoka, most én fordulok be a másik kapun, elhozni egy teljes magyar archívumot, mely vagy félszázada vár odafönn egy lakásban, senkitől sem sejtve, titkon, csöndesen. A lakásban három arckép jelzi az utat.

Francia-szakállas komoly úré az egyik dedikált fénykép, rezervált Habsburgé, fehér díszöltönyében a Német Lovagrend nagymesteréé, az utolsó *Hoch-*

und Deutschmeisteré: Jenő főhercegé, a bécsi háziezred, a deutschmeisterek utolsó ezredtulajdonosáé, akiben Károly főhercegnek, a Napóleonnal mérköző asperni hadvezérnek unokáját tisztelték 1945-ben a megszálló francia hadsereg tisztjei és 1945 után a városukban diszkréten megtelepült császári és királyi fenséget a bázeli spiszbüregerek. Békebeli hadseregek viszonyossági gesztusai következtében az akkori Lebas ezredes leánya, a kis Micia 1905-ben ugyanis Bécsben, pontosabban Hietzingben volt *k. u. k. Zögling*, vagyis az ottani *k. u. k. Offizierstochterheimben* francia tiszti cseregyerek. Ennyit az egyik dedikált képről, a Jenő főhercegeről. A másik: Julien Bendáé, a nagy moralistáé, kinek nevét a ház úrnője viseli, a szuverén bíróé, aki nemcsak dinasztiaikon, hanem a szellem hercegein is jogerősen ítélkezett. S a harmadik arckép forradalmi acélmetszet a falon: Robespierre.

Beszédes három kép: ez volt a Micia útja. Ami az első s a második kép közt volt, jóformán érdektelen. Rövid, balul sikerült házasság egy — *nomen non est omen* — Bonmariage nevű úrral, majd egy még keservesebb: André Fribourgral, a francia kamara törtető, lármás képviselőjével, akiről Micia ma a legsúlyosabb ítékezés hangján beszél. Ezzel a tisztilány útja végetért, kezdődött az új. A magyar emigráció érdekében már Fribourg-t is megpróbálta exponálni olykor, majd nyíltan, teljes erejével állt mindenben Yvette pártján, a bujdosók mellett. Tudta Julien Benda, ki lesz méltó öhozzá, oldalára kit választ.

És az Yvette útja? Az volt aztán csak viszontagságos, színes.

Első férjét Edmond Fouque-nak hívták, a második, akitől előzvegyült, Raymond Guyot volt, nem a politikus, aki képviselő, majd szenátor volt s a Francia Kommunista Párt titkára, hanem az európai nevű tudós, a Sorbonne-on az újkori és jelenkori történelem professzora. Leveleiket a magyar emigránsok annakidején még Madame Fouque-nak címezték, a rue de Beaune-ba, ahol a húszas években a dühöngő pesti kormányajtó szerint — amely ez egyszer ráhibázott — párizsi magyar emigrációs sajtóközpont működött. Mert az volt az a lakás csakugyan, Yvette volt az önkéntes és fáradhatatlan sajtófőnök, sőt annál jóval több is. (Tollából őriz már régebben leveleket a Párttörténeti Intézet. Új s teljes világitásba kerülnek most, úgy remélem, azok a levelek.) Doktorált a Sorbonne-on, majd — mint újságíró s közben két évig mint miniszteri titkár — Caillaux közvetlen környezetéhez tartozott; előtte és utána briliáns cikkeket írt a radikális *Ère Nouvelle*-be. Miután a kalandos természetű Fouque egészen fiatalon elhagyta s valahol a trópusokon el is tűnt, 1926-ban a párizsi szovjet nagykövetség egyik fogadásán megismerkedett egy szovjet diplomatával, követte Berlinbe, majd Moszkvába, majdnem elfogadta Litvinov meghívását a genfi szovjet képviselőhöz, de végül mégis hazatért Párizsba, ahol Raymond Guyot szerelme várta. Erről szól a korszak teljes körképét kivilágító regénye, *Le mariage de Moscou*, amelyet csak 1964-ben adott ki, amikor már valamennyi szereplője meghalt. Legelsőül a szovjet diplomata, akinek koholt bűnlajstromán külön tételként szerepelt, hogy „francia menyasszonya volt”. Élte a külpolitikai újságíró nyugtalan életét, cikázott évekig Bécs, Berlin, Moszkva, New York, Alexandria, Szenegál, Marokkó és Algéria közt, többször megfordult Budapesten is, Rómában és Dalmáciában huzamosabban élt. Az *Ère Nouvelle*, a *Quotidien*, majd a *Le Temps* munkatársa volt, szinte szilajon vetette magát az Emberi Jogok Ligájának munkájába, a második világháborúban, az inváziókor Párizsból New Yorkba menekült, majd az afrikai és dél-itáliai frontokon a szabad francia tengeri erők sorhajóhadnagya volt. A hágai nemzetközi bíróság lett utolsó munkahelye; a rajongó, tehetséges, szép és bátor asszonyt onnan vitte el a halálos betegség, amellyel úgy nézett

szembe, higgadtan és derűsen, mint a veszedelmekkel, amelyeket a jó ügyért maga ellen készen volt kihívni mindig.

Jó ügyért végezte azt a munkáját is, amely méltó rá, hogy történelmünk szereplői, legalábbis szép adalékai közt fenntartsa nevét.

De ki, de mi fordította mindenekelőtt az ellenforradalomban legázolt Magyarország ügye felé a francia tábornok két ragyogó leányát, Yvette-et és Miciát?

Ugyanaz a lelki kvalitás, mely Miciát Spinoza és Renouvier korszakos követőjének, a századot ihlető gondolkodónak, Yvette-et a nagy történésznek oldalára verte. De még valaki.

Világirodalmi Lexikonunk 1970-ben megjelent első kötetéből szó szerint kell idéznem, ami ott (tollamból) Victor Baschról olvasható:

Basch, Victor-Guillaume (Pest, 1862. aug. 18. — Saint-Clair, 1944. jan. 10.): magyar származású francia irodalomtörténész, esztéta, Lányi Ernő zeneszerzőnek, Lányi Viktor író és Lányi Sarolta költőnő apjának öccse. Egyetemi hallgatónak ment ki a párizsi Sorbonne-ra. Alig végzett, 1885-ben Nancyban, 1887-ben Rennes-ben egyetemi katedrát kapott. Rennes-i működése idejére esett a Dreyfus-ügy fellebbviteli tárgyalása az ottani katonai törvényszéken, s tollával, beszédeivel hatásosan vett részt az ekörüli közéleti harcokban. Miután jelentékeny műve, *L'esthétique de Kant* („Kant esztétikája”, 1895) megjelent, tíz éven belül Párizsban a Sorbonne művészettörténeti és esztétikai tanszékére került, melynek 1905-től 1933-ig volt professzora. Esztétikai nézeteiben a neokantiánizmus képviselője. Későbbi művei Schiller költészetével, a modern individualizmus eredetével és Európa szellemi életének általános kérdéseivel foglalkoztak. Politikai tevékenysége sem szünetelt: a Ligue des Droits de l'Homme (Emberi Jogok Ligája) 1921-ben alelnökévé, 1926-ban elnökevé választotta, s e minőségében az európai polgári humanizmus egyik vezéralakjaként tisztelték. A második világháború idején francia fasiszta milicisták ölték meg.”

Minden lexikális adatközlés, természeténél fogva, szegényes és szűkszavú. Nem érzékeltettem teljes jelentőségében, hogy Európára szóló roppant tekintélyével kije-mije volt a francia szellemi és politikai életnek az a Victor Basch, aki — már a fasiszmus legelső rohamai óta, s kivált elnökeként aztán a baloldali Rassemblement Populaire-nek is, a Népfront idején, tüntető menetekben karongva Langevin professzorral, Marcel Cachinnal — egyike volt annak a húsz-huszonöt franciának, akire a legtöbb gyűlöletet koncentrált a franciaországi fasiszmus. Vértanúhalála, mely közvetlenül Paul Touvier lyoni miliciafőnök s rajta keresztül a ma Bolíviában élő Klaus Barbie lyoni Gestapo-főnök bűnlajstromát terheli, a francia Ellenállásnak hatalmas, új lendületet adott. Annak a két tarkólövésnek (mert e vértanúságban Madame Basch is osztozott) azóta egész irodalma van, s Victor Basch neve ma a francia mártírológia első sorában ragyog, emlékének kultusza a Georges Politzerével (akivel találkozunk még e sorokban alább), Gabriel Périével, Jean Zay-ével, Danielle Casanováéval közös. Példája volt az igaz írástudónak: tanára annak, aki Julien Benda felesége lett. Micia és Yvette a Sorbonne-on Victor Basch rajongó hallgatója volt.

De Victor Basch nemcsak professzoruk volt, hanem holta napjáig buzgó, hű mentoruk is. Megkaptam Miciától Victor Basch öhozzá, majd Yvette-hez intézett leveleinek egy-egy teljes kötegét is, amely magában is több, mint Yvette egész archívuma, s amelyet, mint történelmi szempontból nem ide valót, nem publikálok itt. De annál idevalóbb a tény, hogy az alább publikálandó egész archívumnak hallgatag főszereplője Victor Basch, nemcsak mint Yvette-nek

egész magyar vonatkozású munkájában sugallója, leghatékonyabb vezérlője és segítője, hanem mint első ihletője is: mint az a jó francia és jó magyar, aki e két örök hűségű francia menyasszonyt egy jobb Magyarország ügyével Párizsban eljegyezte.

S most már következhetnek a levelek. (Meg ne ütközzék azon senki, hogy demokraták és forradalmárok urazva és grófozva szólnak egymásról bennük. Franciául s francia levelezőpartnerrel ma sem lehetne másként.) Legtöbbjüket francia, alig néhányukat német, illetve angol eredetiből fordítottam, s ahol szűksége látszik, mindeniket a kellő minimális kommentárral kísérem.

I. LINDER BÉLA LEVELE

Kézírás. (franciából.)

Párizs, 1922. II. 28.

Asszonyom, nagy csodálattal és örömmel olvastam ragyogó cikkét az *Ère Nouvelle*-ben. Sietek gratulálni hozzá s hálámat kifejezni az egész magyar emigráció nevében, amely igaz örömmel ünnepli Károlyi gróf jó ügyének védelmezőjét. A hír, hogy cikkeit folytatni fogja, jó reménnyel tölt el, s nem fogom elmulasztani, hogy folyamatosan rendelkezésére bocsássak minden anyagot és dokumentumot, amely szükséges ahhoz, hogy Ön a magyar helyzetről állandóan informálva legyen. Kérem, kedves Asszonyom, fogadja... stb.

Linder.

II. LINDER BÉLA LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Dátum nélkül.

Kedves Asszonyom, van szerencsém közölni, hogy előre nem látott események miatt el kellett utazásomat halasztanom. Párizsba, remélem, február 10—15. felé érkezem, s akkor leszek bátor tiszteletemet tenni Önnél és Basch professzor úrnál. Közép-Európa legújabb eseményei igazolják azt a pesszimizmust, amelynek legutóbbi levelemben adtam kifejezést. A budapesti lépés, úgy látszik, nem járt a kívánt hatással, mert a magyar sajtó a magyar kormány diplomáciai győzelméről beszél és folytatja az európai békére nézve veszélyes játékát. Küldök Önnek egy cikket, amely a „Pester Lloyd”-ban jelent meg s az Ébredő Magyarok egy gyűléséről szól, meg egy másikat, ezeknek az ébredőknek, akik a demokrata klub ellen is merényletet követtek el, színházi incidenséről szóló parlamenti beszédekkel. Legyen oly szíves, kedves Asszonyom, tudassa Basch professzor úrral tiszteletemet s mondja meg, hogy nem én tehetek róla, ha eddig nem írtam közvetlenül neki, hisz’ az ő kívánsága volt, hogy leveleimet Önnek címezzem. Kérem, kedves Asszonyom, fogadja... stb.

Linder Béla.

Ennek borítéka elkallódott, postabélyegző nem igazíthat útba. Nyilván Belgrádban kelt ez is, mint a Jugoszláviában holtig megtelepült Linder Bélának, az 1918-as Károlyi-kormány első hadügyminiszterének ezután is — ha épp nem járt Párizsban — valamennyi levele. Időpontja (erre utal az Erzsébetvárosi Kör elleni 1922. április 3-i bombamerénylet említése) 1922 tavaszára tehető. Eszerint — és az előző I. számú levél szerint — Linder volt az első emigráns magyar politikus, aki Yvette Lebas-val levelezésbe lépett, a magyar emigrációval való kapcsolat megteremtője pedig — konspiratív a háttérben maradva — Victor Basch volt. Linder levelei ettől fogva csaknem mind informatív, sajtószolgálati jellegűek voltak, s ez az ilyenmű kapcsolat ettől fogva két éven keresztül folyamatos maradt.

III. NOWAK SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR LEVELE

Kézírás. (Németből.)
 NEUE FREIE PRESSE
 Redaktion: Kolowrating,
 Fichtegasse 11., Wien.

Bécs, 1922. március 21.

Igen tisztelt Uram! Dr. Benedikt úr nagyon örülne, ha Ön azzal szerencsételné, hogy csütörtökön, március 23-án délután 5 órakor Grinzingben (Himmelstrasse 55) vele teázna. — Választ kér tisztelettel

Nowak (pecsét)

A levél — e fontos levél — címzettje ismeretlen. Borfókja hiányzik. Yvette Lebas ekkor már Bécsben termett, hogy személyes érintkezést keressen a magyar emigrációval s ügyüket a bécsi irányító körökben is segítse. Természetes, hogy először is — az ismeretlen közvetítő útján — a bécsi sajtófejedelmet, a magyar emigránsok iránt nem éppen jóindulatú *Neue Freie Presse* nagyhatalmú főszerkesztőjét próbálta megkönyékezni. A híres művésznőnek, Gina Kausnak ugyanakkor ő maga írt. A kedves, invitáló válasznak elegendő itt csak tényét regisztrálnom.

IV. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Bécs, 922. III. 23.
 XVIII. Semperstr. 43.

Asszonyom, végtelenül köszönöm igaz ügyünknek nyújtott szíves támogatását. Nagyon sajnálom, hogy elutazásom előtt nem láthatom viszont, de egészségi állapotom kényszerít, hogy néhány hétre a lehető leghamarább elhagyjam Bécset. Remélve, hogy visszaérkeztemkor még Bécsben találok, kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Jászi Oszkár

„Viszontlátásról” van szó; tehát a Bécsbe érkezett Yvette Lebas már bemutatkozott Jászinak. A kissé még rezervált hangú levélből nem sejtethető, hogy Yvette kapcsolatát Károlyi Mihállal hamarosan maga Jászi Oszkár teremti meg.

V. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Bécs, (1922) április 27.

Asszonyom, köszönöm szeretetreméltó levelét és nagyon örülök, hogy viszontláthatom. Penziójában most szombaton 6 óra felé engedelmével meglátogatom. Nagy meglepedésemre szolgálna, ha utazását valahogy elősegíthetném s kivált ha Károlyi grófnak bemutatathatnám. Kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Jászi Oszkár.

Yvette Lebas tehát Dubrovnikba készülődik, Károlyihoz. Útjának egyengetője, ajánlója Károlyihoz Jászi Oszkár.

VI. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Bécs. 1922. V. 2.

Asszonyom, már meg is kaptam Károlyi gróf választát: látogatásának nagyon örvend és biztosan Raguzában fogja találni. Az idemellékelte levél Önnek igazolásul szolgál. Jó utat és a lehető legkellemesebb időtöltést kívánva, kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Jászi Oszkár.

VII. YVETTE FOUQUE-LEBAS LEVELE KÁROLYI MIHÁLYHOZ

Kézírás. (Franciából.)

Raguza, Hôtel Imperial, 1922. máj. 12.

Uram, megérkezve ma reggel Raguzába s felhasználva az ide mellékelte ajánlólevelet, amellyel Jászi úr volt szíves ellátni, nagyon szerettem volna máris jelentkezni, hogy bemutakozzam Károlyi grófnénak és Önnek. Csakhogy nagyon fáradt vagyok és tetejébe még félek is, hogy munkájában háborgatom. Talán megtenné, Uram, azt a nagy szívességet, hogy tudatja velem a holnapi napnak azt az óráját, amely azzal biztatna, hogy a legkevésbé lennék alkalmatlan. Kérem, fogadja . . . stb.

Y. (Lebas) Fouque.

Yvette tehát, alig kapta meg Jászi Oszkár ajánlólevelét, azonnal lesietett Dubrovnikba (korábbi, történelmi nevén Raguzába). A levelet Micia, aki Yvette halála után gyűjteni kezdte hugának kézíratait, több más levéllel együtt alighanem a Károlyi-hagyatékából, Károlyi Mihály özvegyétől kaphatta vissza.

VIII. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Bécs, 1922 május 31.

Új címem: IV., Schönburgstrasse 15.

Asszonyom, végtelenül sajnálom, hogy kellemetlen hírek miatt hirtelen el kellett Bécset hagynia. Remélem és kívánom, hogy aggodalmai gyakorlatilag alaptalannak bizonyuljanak. A Károlyira vonatkozó dokumentumokat néhány napon belül megküldöm Önnek. Mindig nagy öröm lesz számomra, ha az Ön által kívánt adatokkal és felvilágosításokkal hasznára lehetek. Élénk köszönettel a fontos szolgálatokért, amelyeket igaz ügyünknek tett, kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Jászi Oszkár.

IX. PAPP DEZSŐ LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

JÖVŐ

Szerkesztik: Garami Ernő és Lovászy Márton

Magyar politikai napilap — Ungarisches politisches Tagblatt.

Kiadóhivatal — Administration: Wien V., Rechte Wienzeile 79. Telephon: 30—57

Bécs, 1922. VI. 7.

Kedves Asszonyom, tegnapi ígéretére hivatkozva engedje megkérnem, hogy az ismert

kéziratot e sorok vívőjének adja át. Kérem egyúttal, fogadja köszönetemet lekötelező jóságáért ... stb.

Dr. Papp Dezső.

(Utóirat:) Mihelyt Hatvany báró meggyógyult, örömmel látja Önt viszont.

Yvette Lebas tehát legalább egy hétig mégis Bécsben maradt, ahol már Hatvanyval is megismerkedett. Nem lehet tudni, Yvette kéziratáról volt-e szó, vagy betekintésre kapott másegyébről. A francia nyelvű levél mellett német szövegű névjegy: „Dr. Papp Dezső, az 'Universal Korrespondenz' szerkesztője, a 'Neues Wiener Journal' munkatársa.” Tegyük hozzá, hogy kiváló írónak, Papp Károlynak fivéré.

X. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Bécs, 1922 június 22.
IV., Schönburgerstrasse 15.

Asszonyom, köszönöm szeretetreméltó sorait. Remélem, hogy a Károlyi-ügyre vonatkozó dokumentumokat körülbelül egy héten belül megküldhetem Önnek. Éppen fordítják franciára a memorandumot. Ami Magyarország sorsát illeti a genovai konferencián, semmi fontos ott nem történt. Legfeljebb, hogy a nemzeti kisebbségek ügyét a Népszövetség elé utalták. A jelen helyzetben Magyarországra nézve ennek semmi kedvező következménye nem lesz. Épp ellenkezőleg, a genovai konferencia hatására a kisantant államai még meghittebbé fogják tenni egymáshoz fűződő kapcsolataikat. S ennek az új egyezkedésnek éle az izgága és revansista Magyarország ellen irányul. Szerencsétlen Magyarországnak teste körül a vasgyűrű így még szorosabbra zárul, hála Horthyék demagóg és lelkiismeretlen politikájának. Nagyon őszintén köszönöm Önnek, Asszonyom, azt a buzgóságot, ahogy késznek nyilvánítja magát, hogy igaz ügyünkben segítségünkre legyen. Igazán nagy jótétemény volna, ha — róluk való beszámolás céljából — politikáról, szociológiáról, a szocialista mozgalomról szóló francia könyveket, brosurákat és folyóiratokat kaphatnánk. Nagyon lekötelezne, Asszonyom, ha szíves volna köztünk és haladó kiadók közt kapcsolatot teremteni, mivel számunkra a valuta-árfolyamok roppant különbsége miatt csaknem lehetetlen külföldi irodalmat beszerezni. Ugyanekkor mi is hasznára lehetnének a kiadó uraknak, kiadványaikról szóló beszámolókkal az emigráció legnagyobb napilapjában, a *Bécsi Magyar Ujságban*, amelyet átvett a Károlyi-csoport. Így intenzív kapcsolatokat teremthetnénk a haladó Franciaország és a magyar demokrácia között. Előre is köszönetet mondva jóleső erőfeszítéseieért, kérem, Asszonyom, fogadja ... stb.

Jászi Oszkár.

A politikai helyzetmegítélés pontosságán kívül, a levél megmutatja a bécsi emigránsok elszigeteltségét Nyugat-Európától és küzdelmes anyagi helyzetüket. A haladó Franciaországgal Yvette Lebas révén iparkodtak kapcsolatot teremteni.

XI. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Bécs, 1922. július 31.
IV., Schönburgstrasse 15.

Asszonyom, köszönöm szeretetreméltó levelét és lelkesedését gróf Károlyi és a magyar demokrácia ügye iránt. Talán eljön a nap, amikor szerencsétlen országunk tanúsfhatja majd Önnek hálája jeleit. Mindmáig fordítási és másolási akadályok késleltették a Károlyi-pörre vo-

natkozó kis emlékirat megküldését. Remélem, megtalál benne, Asszonyom, minden szükséges felvilágosítást. Akcióját talán megkönnyíti majd egy személyes lépés, amelyet a gróf a jugoszláv kormány közvetítésével a francia kormánynál készül tenni, követelve ellenségei rágalmainak hivatalos visszautasítását a francia kormány részéről. E követelésében Károlyi hangsúlyozni fogja, hogy igazságtalanság és erkölcstelenség volna minden vagyonát amaz egyetlen okból elveszítene, hogy a világ-demokráciáért és francia érdekekért küzdött. Nemes és humánus akciójának eredményeit a legélénkebb érdeklődéssel várjuk.

Kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Jászi Oszkár.

Horthyék tudvalevőleg sosem mertek büntetőpert indítani Károlyi és a Károlyi-kormányok tagjai ellen. A Károlyi ellen indított polgári perben — amelynek egyébként alapos feldolgozása található Schönwald Pál, Litván György publikációiban — akarták a roppant Károlyi-vagyont „hazaárulás” címén elkobozni. Károlyi pedig elvet védett, nem vagyonát: pörnyérés esetére abból már alapítványt formált a progresszív magyar kultúra céljaira. Mint a háborús parlament németellenes pártvezére egyébként joggal követelte rágalmazóival szemben az igazságot ismerő francia kormány védelmét. S jugoszláv közvetítést akart igénybe venni, mivel Dubrovnikban élt, Belgrádban pedig ott volt egykori minisztere, Linder Béla, aki biztosíthatta a jugoszláv kormánnyal kapcsolatát.

XII. KÁROLYI MIHÁLY LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

Gruz-Lapad, Villa Flora Jaksic
Dalmácia, S. H. S.
1922. október 10.

Kedves Asszonyom, remélem, megkapta július 29-i leveletem, amelyhez néhány sort mellékeltem Caillaux úr részére, megköszönve könyveit, amelyek nagyon érdekeltek s kivált azokat a rokonszenves sorait, amelyekben rólam emlékezett meg. Mellékeltem azzal a kéréssel küldöm a bécsi interparlamentáris konferenciához intézett memorandumunkat, hogy továbbítsa Caillaux úrhoz, akinek nem merek közvetlenül írni, mert félek, hogy leveleimet nem kapja meg. Semmi hírem Thornton úrtól, ama lépések eredményét illetőleg, amelyeket kanadai utam érdekében volt szíves tenni. Decemberben engedelmével megküldöm Önnek emlékirataimat. Nagyon szeretném lefordíttatni franciára, s nagyon hálás volnék, ha találhatna nekem kiadót. Károlyiné asszonnyal együtt mindketten a legszívesebb emlékezéssel őszintén üdvözljük.

Károlyi Mihály

Ez a fennmaradt levél tehát nem volt az első, amelyet Károlyi Yvette Lebas-nak írt, hiszen előző levelére hivatkozik. Kiderül belőle, hogy Károlyi és Caillaux között Yvette volt az összekötő. Mr. Thornton Károlyi tengerentúli híve lehetett. Az *Egy egész világ ellen*, amely Münchenben 1923-as jelzéssel jelent meg, e levél szerint már korábban kijött, 1922 decemberére várták. A keltezésben Gruz (korábban Gravosa) Dubrovnik kikötője, elővárosa. A bécsi interparlamentáris konferenciához intézett mesteri, nagy memorandum Károlyi *Válogatott írásai* közt olvasható.

XIII. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kéírás. (Franciából.)

Bécs, 922. X. 23.

Asszonyom, engedje meg, hogy bemutassam e levél vívőjét, barátomat, Linder Béla ezredes, a Károlyi-kormány volt hadügyminiszterét. Linder úr igen fontos szerepet játszik a demokrata-szocialista emigrációban és lángoló híve a demokratikus Franciaország felé való orientálódás-

nak. Nagyon lekötelezne, Asszonyom, ha illetékes személyiségekkel összeköttetésbe hozná s így megkönnyítené feladatát. — Kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Jászi Oszkár.

(Utóirat:) Köszönöm legutóbbi levelét, tartalmát közöltem Károlyi gróffal.

Különös levél — hiszen Yvette Lebas ekkor már, mint láttuk, Linder Bélával 1922 legelejétől, sőt alkalmasint 1921 vége óta levelezésben volt, sőt Linder párizsi tartózkodásakor alighanem személyes ismeretségben is. Talán az „illetékes személyiségekkel” való összehozásához kellett új nyomaték, írásos felhatalmazás? Vagy Jászi nem tudott Linder kapcsolatairól, lévén vele kevésbé szoros, illetve kevésbé folyamatos összeköttetésben, mint Károlyi? Szerepet játszhatott Linder kettős minősége is, mint magyar emigráns s mint jugoszláv vezető körök meghittjéé.

XIV. LINDER BÉLA LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Párizs, 1922. nov. 22.

Asszonyom, végtelenül köszönöm szíves meghívását és örülök, hogy e hó 29-én, pénteken d. u. 4 órakor tiszteletemet tehetem. Engedje megerősítenem, hogy a fogadtatás, amelyben Ön-nél részesültem, nagyon szeretetreméltó volt, s az Ön megjegyzése nélkül nem is vettem volna észre semmit. Kérem, fogadja . . . stb.

Linder Béla.

Ez talán kulcsot ad Jászi Oszkár előbbi leveléhez. Félreértés simult itt el.

XV. KÁROLYI MIHÁLY LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Lapad, 1922. december 1.

Kedves Asszonyom, egészen megindít a mód, ahogy ügyeimmel foglalkozik. A gondolatot, hogy az Emberi Jogok Ligájához forduljon, éppúgy, mint azt, hogy ügyem iránt Moutet úr érdeklődését felkeltse, nemcsak kitűnőnek találom, hanem azt is hiszem, hogy ez az egyetlen módja annak, hogy a francia és rajta keresztül az európai közvélemény figyelmé felhívassék arra az igazságtalanságra, amit nemcsak személyem, hanem az egész magyar progresszív mozgalom ellen követtek el. Kérem, kedves Asszonyom, szíveskedjék átadni Moutet úrnak mélyszéges hálám kifejezését nemes ajánlatáért, amelyet azzal a kikötéssel fogadok el, hogy amennyiben segítségével pörömet megnyerném, fáradozásaiért később honoráriumot ajánlhatnék fel. Ami már most Moutet úr effektív közreműködését illeti, először is tájékozódok budapesti ügyvédek útján afelől, hogy mik a jogi lehetőségek külföldi ügyvédnek a védelemben való részvételére. Szerintem az egyetlen lehetséges eljárás az volna, ha Moutet úr megtalálná a módját, hogy az ügyet a Nemzetek Szövetségének ítélőszéke elé terjessze. Úgy látom, hogy a trianoni szerződés több paragrafusa is (kivált, ha nem tévedek, a 67. vagy 76. szakasz) megadja a lehetőséget, melyet keresünk. Amint megkapom a szükséges információkat, bátor leszek azzal megküldeni Önnek, hogy szíveskedjék azokat Moutet úrnak átadni. Pillanatnyilag (november 27 óta) a per a bíróság előtt van, de majdnem bizonyos vagyok abban, hogy az ítélethírdetést megint elnapolják. De még pörveszté esetén sem látom akadályt annak, hogy Moutet úr a Nemzetek Szövetségének ítélőszékéhez folyamodjék. Ha közvetlen és gyors információkra lenne szüksége, kérem, forduljon barátomhoz, Szende Pál úrhoz (Wien I., Neuer Markt 14.) december 15-ig, amikor Jászi úr, aki most éppen itt van, megint Bécsben lesz. (Címe: IV., Schönburgstr. 15.) Én egész télen át Ragu-

zaban maradok. Indulásomat Kanadába csak márciusra számítom, hála Thornton úr segítségének, amely a lehető legbarátibb volt. Végül hadd köszönöm meg október 30-i levelét is, amelyet, mivel távol voltam, csak néhány napja kaptam meg. Nagyon hálás vagyok azokért a fontos cikkekért, amelyeket elhelyezni szíves volt. Nagyon kedves volna, ha elküldené ezeket nekem. Károlyiné asszony legbarátibb üdvözlését is átadva, kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Károlyi Mihály.

Jászi Oszkár éppen Károlyiéknál Dubrovnikban lévén, kétségtelennek látszik, hogy a levélben foglalt álláspontokat s terveket közösen dolgozták ki. Yvette Lebas és Victor Basch az Emberi Jogok Ligáját bocsátotta Károlyiék rendelkezésére, hogy propagandájuk Nyugaton megindulhasson. Világos e levélből az is, hogy ekkor Károlyi bécsi bizalmi embere Jászi távollétében Szende Pál volt. A nemrég (1967-ben) kilencvenegy éves korában elhalt Marius Moutet, aki Károlyi védelmére Yvette közvetítésével azonnal vállalkozott, nemcsak ügyvéd volt, hanem szocialista képviselő is, a népfront-időkben később miniszter, a francia szocialista pártnak egészen a második világháború másnapjáig egyik európai nevű vezetője, aki valamikor Jaurès legszűkebb körzetéhez tartozott; utolsó franciaországi nyilvános beszédét 1914. július 25-én, hat nappal vértanúhalála előtt Jaurès a valse-i választókerület székhelyén, Marius Moutet támogatására mondta el. Szerepvállalásának a magyar ügyben külön adaléka, hogy leánya Victor Baschnak menyje volt. Ami a trianoni szerződést illeti, Károlyi és egykori miniszterei, akik a hatalomról való lemondás árán is a trianoniaknál sokkal kedvezőbb területi feltételeket utasítottak vissza, nemcsak jogilag, de morálisan is — sőt némi maliciával — teljes igazsággal fordíthatták Horthyék ellen épp ezt a szerződést, amelyet ők viszont, a szerződés diktálótól nyert hatalmuk megtarthatásáért, sietve aláírtak.

XVI. LOUIS EISENMANN LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

Párizs, 1922. december 14.

Asszonyom, most hallok Basch úrtól, hogy a mellékelt helyreigazítást Önnek küldhetem; sorsát, kérem, kísérje figyelemmel. Hozzá kell tennem, hogy mindjárt két kézzel is aláírtam volna, s hogy a szerző iránt alkalmasint keményebb lettem volna, mint Dominois úr. A *raguzai révész* bátor volt, engem meghatott. A *mosoly*, amelyre várok, mint Basch úr mondja, fölöttébb jelentékeny. Feljegyeztem magamnak, hogy elküldjem Önnek Csehszlovákiát, de könyveim rendetlenségéből fiaimmal kell kikerestetnem. — Kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Louis Eisenmann

Louis Eisenmann, a magyarországi eredetű kiváló szlavista, Baschnak professzor-társa volt a Sorbonne-on s mindenben készséges segítőtársa is. Jászi Oszkár *Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok* (1918) című könyve elé Eisenmann-idézetet illesztett egyik mottója gyanánt. F. Dominois az Ecole des Langues Orientales professzora volt. A levélfró dőlthetűs — az eredetiben aláhúzott — *mosolya* olyan célzás, amely ma már aligha fejthető meg. A *raguzai révész* Károlyi dubrovnikai motorcsónak-vállalkozására vonatkozhatik. A levél végén Csehszlovákiáról szóló könyvről van szó, nyilván az Eisenmannéről.

XVII. LINDER BÉLA LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Belgrád, 1922. XII. 20.

Kedves Asszonyom, visszaérkezésem óta annyira el voltam foglalva, hogy bocsánatát kell kérnem, amiért erőfeszítéseiket Önnek és Basch professzor úrnak csak most köszönöm meg s csak most informálok mindarról, ami azóta történt. Bécsi megbeszéléseim Szende, Lovászy és

Garami urakkal éppúgy sikerre vezettek, mint beszélgetéseim az engem itt meglátogató Károlyi és Jászi urakkal, s remélem, hamarosan megalakul Bécsben a Magyar Köztársasági Liga, amelynek vezetésére az imént elsőül említett három úr vállalkoznék. Szép cikke az *Ere Nouvelle*-ben Károlyit mélyen meghatotta s megkért, adjam át Önnek köszönetét. A cikket Jászi a „Bécsi Magyar Ujság”-ban is rövidesen közölni fogja, s a Tisseyre könyvéről szóló szép tanulmányát is. Károlyi körülbelül egy hónappal ezelőtt írt Önnek és Moutet képviselő urnak. Moutet urnak, mint védőnek való elismertetése dolgában Károlyi az ő budapesti védőjéhez fordult, s most választát és instrukcióit várja. Engedelmeivel megküldöm a Károlyi-perről szóló ujságkivonatokat, amelyek hírül adják, hogy Károlyival szemben a főügyész elejtette a bolsevizmus behozásának vádját, bizonyítottnak vette, hogy a bolsevisták a hatalmat erőszakosan, államcsíny útján ragadták meg, s a fővádpont Károlyi ellen a békekötés óhaja és az antantbarátság. A Károlyi-per menete kedvező benyomást tett a magyar közvéleményre és sokkal járult hozzá az októbristák ügyének rendezéséhez. Bizonyítandó az ellenbizonyítékok elégtelenségét, a főügyész többször volt kénytelen zárt tárgyalást kérni, de még a zárt tárgyalásokon sem tudott semmi konkrétumot bizonyítani, a bíróságnak tehát el kellett napolnia a tárgyalást, mivel kimondani a felmentést politikai érdekből nem meri. A magyar kormány az a szándéka, hogy állandósítsa a háborús idők kivételes rendelkezéseit, mégpedig „az államrendről szóló törvény” amazoknál is szigorúbb formájában, igen jellemző a magyar helyzetre. Ennek a javaslatnak a rendelkezései végképp groteszkek. Ezekkel minden ellenzéki megmozdulás lehetetlenné válik: sajtóellenőrzés, internálás, lapbetiltás, levél- és telefoncenzúra, s mindez politikai bíróságok (Linder elírása „hatóságok” helyett. — *R. M. A.*) kezében. Úgy vélik, hogy a magyar kormány az a szándéka háborús intenciókat takar, s mondhatom is, hogy egész Közép-Európa levegője puszkaporral van tele. Komoly politikai körök véleménye szerint igen jellegzetes a félelem, hogy Magyarország magatartása és az olasz fasiszták szélső szárnyáé rövidesen súlyos bonyodalmakra vezet. Idéz-nem kell egy Dalmáciában élő volt jugoszláv államférfi értesülését, amely szerint Dalmáciában zendülés, olasz fasiszta puccs lehetőségével számolnak és Olaszországból Magyarországra folyamatosan indítanak lőszerszállítmányokat. Megküldöm Önnek azt a velem készült interjút, amely a „Prager Presse”-ben és a „Tag”-ban jelent meg, valamint Kövess tábróknak interjüm ellen intézett támadását, amelyet a „Neue Freie Presse” közölt. Válaszom e támadásra a „Tag”-ban fog a napokban megjelenni, s lesz szerencsém azt is megküldeni Önnek. Pár nappal ezelőtt léptem érintkezésbe az „Agence de Presse Radio”-val, amelyet a magyar és a balkáni ügyekről szóló információkkal fogok ellátni. Remélem, a propagandát ezzel sokban segíthetem. Károlyi tegnap utazott vissza Belgrádból Dubrovnikba; a napokban ír majd Griffith úrnak, előkészítendő kanadai útját, hogy márciusban megkezdhesse. Kérem, szíveskedjék informálni és nevemben üdvözölni Basch professzor urat. Nagyon örvendének, ha lenne oly jó s informálna mindarról, ami arra Önök felé történt. Remélem, hamarosan személyesen tehetem tiszteletemet s befejezhetem a legutóbbi találkozásunk alkalmával elkezdett ügyeket. A londoni előkészületeknek nagy jelentőséget tulajdonítok. Kellemes karácsonyi ünnepeket kívánva, kérem, fogadja . . . stb.

Linder Béla.

Ami a bécsi Magyar Köztársasági Ligát illeti, hamarosan kiderült, hogy két holtig becsült híve közül Szendével egyetértett Károlyi, egyelőre s úgy-ahogy még Jászival is, de Lovászyval és Garamival együtt menni már végképp képtelen volt. A levélben említett könyv írója Charles Tisseyre, címe *Une erreur diplomatique, la Hongrie mutilée* (Párizs, Mercure, 1922). Horthyék mindvégig görcsösen vallott tétele az „erőszakos” 19-es kommunista hatalomátvételtől, amelyet a baloldal minden árnyalata tönkrecáfolt, a Károlyi-perben a bírák akarata ellenére s kiadós maliciával Károlyi mellett argumentált; Károlyinak a per alá vont időszakban tanúsított antantbarátsága pedig, amelyen az emigráns Károlyi már túl volt, a francia közvéleményben még mindig mellette volt felhasználható. „Az októbristák ügyének rendezése” csak Linder illúziója volt; annál

reálisabbak azonban magyarországi és európai helyzetmegítélései és értesülései. Báró Kövess Hermann pedig, az osztrák-magyar hadsereg 1918-as, utolsó katona-bárója, utolsó marsallja és utolsó, párnapos hadseregfőparancsoka, aki csak másfél évvel Linder levelének dátuma előtt, mint a katonai Mária Terézia-rend káptalanjának elnöke, a rendjel-adományozás felségjogának némi bitorlásával nyilvánította Innsbruckban Horthyt „a rend lovagkeresztjére érdemesnek” — ez a Kövess tábornagy a háborúvesztést persze hogy egyetlen ezredesnek, a forradalmi hadügyminiszternek nyakába szerette volna varrni.

XVIII. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Bécs, 1923. január 19.
IV., Schönburgstr. 15.

Asszonyom, január 10-i kedves levelét e pillanatban kaptam, visszaérkezve Belgrádból, ahonnan Önnek fontos levelet irtam. Minden tölem telhetőt megteszek, hogy a dosszié Moutet úr részére mielőbb összeállíttassék. Ugyanekkor a budapesti védők Moutet úr közbelépését *egyelőre* nem kívánják a magyar bíróság előtt. Azt mondják, hogy külföldi ügyvéd ilyen fellépése irritálná a közvéleményt, amely a grófra nézve kedvezően alakult. Csak ha mégis elvesztenék a pört, kérnék Moutet úr súlyoszávú intervencióját a Nemzetek Szövetségénél. Ami szeretetreméltó meghívását illeti, hogy rendszeresen írjak a *Le Quotidien*be, megvilágítandó a magyar helyzetet, figyelmét nagyon hízelgőnek találom és megteszem, ami tőlem telik, hogy a magyar demokráciát egy felszabadító hagyományaiban megújuló Franciaországhoz közelítsem. Nagyon köszönve segítségét és ügyünk iránti rokonszenvét, kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Jászi Oszkár.

Jászi, korrekt franciasággal, „Moutet mestert” irt, ahogy francia ügyvédnek kijár. Ehelyett „Moutet urat” irtam, nehogy akárki is iróniát lásson benne. Károlyi ügyvédje, legalább is e perben az alperesi jogi képviselet vezetője Nagy Vince volt, a régi függetlenségi párt képviselőjeként Károlyi utolsó belügyminisztere, a két háború közt polgári ellenzéki, a felszabadulás után pártonkívüli jobboldali, majd Sulyok-párti képviselő, aki végül Amerikába távozott. 1922-ben: possibilisnak megmaradt forradalmi exminiszter, aki ügyvéd is, tehát szerepére alkalmas. Igaz, hogy Károlyi eleinte, mint egy korábbi levele a fentebbiekben tanúsítja, maga is szkeptikus volt Moutet hazai szereplésének lehetőségét illetően, de ezt csak erősítette benne Nagy Vince álláspontja, amely nemcsak ügyvédi szerepféltésből fakadt, hanem része volt Nagy Vince ama mindvégig követett elvi gyakorlatának, hogy Károlyit és minisztereit, köztük sajátmagát az aktuális lehetőség, a Horthy-„legalitás” illemszabályain belül „rehabilitálja”; népszerűsége, melyet Károlyi ügyvédjeként átmenetileg szerzett, még ugyanabban az évben vitte be újra a pesti parlamentbe. Figyelemreméltó Jászi gondos fogalmazása: nem *akármilyen* Franciaországhoz hajlandó közeledni — vagyis nem a hivataloshoz. Herriot választási győzelmére és kormányalakítására még várni kellett jó esztendeig.

XIX. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

BÉCSI MAGYAR UJSÁG

(Wiener Ungarische Tageszeitung)

szerkesztősége — Redaktion:

Wien IX., Canisiusgasse 8—10.

Telephon: 16—1—13, 14—8—20, 21—8—20.

Bécs, 923. febr. 10.

Asszonyom, a jó hír, amelyet Öntől kaptunk — a francia kormány beavatkozásáé a Károlyi-ügybe — nagy örömmel töltötte el az egész magyar emigrációt. Károlyi gróf és mi, barátai mindnyájan végtelenül hálásak vagyunk Önnek, mert erre a fontos eredményre mindenekelőtt az Ön lelkes és önzetlen munkája vezetett. Nemes erőfeszítését sohasem fogjuk elfelejteni. Linder barátom rövidesen Párizsba utazik és megadja Önnek a magyarországi fejleményekről a szükséges információkat. Emlékirataim néhány nappal ezelőtt jelentek meg németül. Kiadómat megbíztam, hogy küldjön belőle példányt Önnek. Szeretném tudni, megkapta-e. Ez utóbbi hetekben kénytelen voltam kezembe venni a *Bécsi Magyar Ujság* vezetését. Nagyon lekötelezne bennünket, Asszonyom, ha szíves volna közbenjárni az *Ère Nouvelle*-nél, hogy nekünk rendszeresen egy ingyen példányt küldjenek. Céljaink közé tartozik, hogy a francia demokrácia erőfeszítéseiről pontos információkkal szolgáljunk. Előre is megköszönve szíves segítségét, kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Jászi Oszkár

Sem Yvette Lebas érdemét, sem Jászi szavainak értékét természetesen nem csökkenti, hogy a francia intervenciónak, mint tudjuk, komoly foganatja végül nem lett.

XX. LINDER BÉLA LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Belgrád, 1923. február 11.

Kedves Asszonyom, megkaptam nagyon kedves és érdekes levelét, amelynek tartalmát közöltem Károlyi úrral, aki éppen Belgrádban van, valamint Jászi úrral. Engedje meg, hogy gratuláljak a szép eredményhez, amelyet, hála az Ön akciójának és a nagyon tisztelt Basch professzor úr segítségének, az Emberi Jogok Ligája elért. Komoly és rendkívüli értékénél fogva ez az eredmény nagyban segítette ügyünket. Nagyon köszönöm azt is, hogy volt oly kedves és előrelátó angliai utunk előkészítésében. Indulásomat néhány nappal, sajnos, késlelteti az osztrák konzulátus magatartása, nem akarván megengedni, hogy átutazzam Ausztrián. Ludendorff odamehet, sőt politikai beszédek is mondhat ott, nekem azonban tiltják a beutazást, mert Ausztriában is (a „köztársaságban”) engem okolnak a monarchia és a hadsereg összeomlásáért. Barátaim most dolgoznak e tilalom feloldatásán, akciójuk eredményét meg kell várnom, s Párizsban így csak tíz napon belül lehetek. Mihelyt odaérekem, nagy örömmel teszem tiszteletemet Önnel és a professzor úrnál. A viszontlátásnak előre is örvendezve, kérem Önt, Asszonyom, s a professzor urat is, fogadják . . . stb.

Linder B.

(Utóirat:) Károlyi úr személyesen akar írni Önnek és a professzor úrnak, hogy megköszönje olyannyira hatékony segítségüket.

Ludendorff tábornok akkor éppen Hitlerrel közös müncheni puccsára készült.

XXI. KÁROLYI MIHÁLY LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

Belgrád, 1923. febr. 15.

Kedves Asszonyom, ki sem mondhatom, mennyire meghat az a fáradhatatlan lelkesedés, amellyel ügyemet felkarolta. Évek óta elrágalmazva, mindenki által elhagyatva, többé-kevésbé már, az igazat megvallva, szkeptikus voltam, amikor Ön közreműködését Raguzában fölajánlotta. Annyi csalódás után nem is hihettem, hogy valaki, aki engem alig ismer, vállalkozzék a hálátlan feladatra, hogy ügyem mellett kiálljon s nyilvánosan védelmemre keljen. Épp ezért hiheti el nekem, kedves Asszonyom, hogy ha háláról beszélek, ez nem pusztá frázis, hanem teljes szívemből jövő érzés. Válasz gyanánt január 10-i levelére a következőkről értesitem: 1. Megadtam Bécsben a szükséges utasításokat, hogy lássák Önt el pöröm adataival. 2. Irtam ügyvédeknek, Nagy Vince úrnak, Moutet mester ama megindító ajánlatáról, hogy szívesen vállalná ügyem védelmét. Azt felelte, hogy egyelőre jobb, ha Moutet mester nem avatkozik bele s hogy intervencióját halasszuk el. 3. Villámcsapásszerű volt a hatás, amit Poincaré úr közbelépése és az Emberi Jogok Ligájának akciója keltett. Azt mondják, Horthy kormánya ennek következtében a legkínosabb helyzetben van s nem tudja, hogy' kerüljön ki belőle. Még nagyobb lenne persze a hatás, ha Poincaré úr vagy a Quai d'Orsay valami módon igazolná, hogy Károlyi az antanttól pénzt semmiféle formában nem kapott. Ilyenmű nyilatkozat még Horthy reakciós rendszerének bukását is előidézhethné, annál is inkább, mert úgy is csak nagynehezen tartja magát. 4. Tervét — egy cikksorozattal felkelteni az angol közönség érdeklődését ügyem iránt — kitűnőnek találom. Nagyon hálás volnék, ha szíveskednék az angol sajtónak dokumentált cikkekkkel szolgálni. 5. Intézkedtem Bécsben, hogy küldjenek Önnek fényképet rólam a levelében említett amerikai lap számára. — Kérem, Asszonyom, szíveskedjék átadni baráti üdvözlötemet Thornton urnak, akinek szintén hálás vagyok mindazért, amit értem tett. Irtam neki, azt hiszem, decemberben, ama lépéseim alkalmából, amelyeket kanadai utazásom ügyében az ő tanácsára tettem. Nagyon örülnék, ha tudnám, hogy leveletem megkapta. Megköszönve végül azt a fogadtatást, amelyben Linder ezredest részesítette, kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Károlyi.

Poincaré, az államfő-viselt akkori francia miniszterelnök — akit egy év múlva majd Herriot kényszerít távozásra — Károlyi ügyében tehát megválasztotta a határt, ameddig elmehet anélkül, hogy Horthyéknak végzetesen ártson. Kanadába egyébként Károlyi ekkor végül nem ment. Yvette Lebas munkájának ez a levél a legszebb történelmi elismerése, s fontos dokumentum is.

XXII. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

*Kézírás. (Franciából.)*Bécs, 1923. febr. 16.
IV., Schönburgstr. 15.

Asszonyom, épp most kaptam s köszönöm február 5-i levelét. Értesitem, hogy megtettem az összes szükséges intézkedést arra nézve, hogy minden pontos adatot és felvilágosítást, amilyen gyorsan csak lehet, megkapjon. Remélem, rövid időn belül teljes és részletes feljegyzést küldhetek. Lapunkban közöltem Poincaré úr levelének teljes szövegét, amely az emigráció valamennyi csoportjában és Magyarország progresszív köreiből örömteli szenzációt keltett. Újra megköszönve nemes erőfeszítéseit ügyünkért, kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Jászi Oszkár.

Károlyi kérésére tehát (lásd az előző, XXI. levél 1. pontját) Jászi máris jelezte, hogy annak értelmében intézkedett.

XXIII. LINDER BÉLA LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

HOTEL LUTETIA

(kézírással: 620-as szoba)

43, boulevard Raspail

Párizs, 1923. II. 20.

Kedves Asszonyom, van szerencsém jelenteni Párizsba érkezésemet. Mellékelten találja K... gróf levelét. Nagyon örülnék, ha Önnél tiszteletemet tehetném; kérem, tudassa velem ennek óráját. Kérem, fogadja... stb.

Linder B.

XXIV. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás, (Franciából.)

Fejléc mint a XIX. levélé

Bécs, 1923. március 6.

Asszonyom, elnézését kérem, amiért késve küldöm a kért emlékeztetőt. De erről nem én tehetek. Valamennyi dokumentum nem állt közvetlen rendelkezésünkre, a francia fordítás és gépeltetés pedig Bécsben vajmi nehéz dolog. Végre is, az összefoglalás készen van és tartalmazza, remélem, a legfontosabb tényeket, amelyekre Önnek szüksége van. A Károlyi ellen hozott ítélet indokolásának eredeti szövege még nincs kezünkben, de mihelyt megkapom, lefordítatom és azonnal küldöm Önnek. Abban a reményben, hogy lelkes és önzetlen kampányában az emlékeztetőnek hasznát veszi, kérem, Asszonyom, fogadja... stb.

Jászi Oszkár.

XXV. LINDER BÉLA LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

HOTEL LUTETIA

(kézírással: 121-es szoba)

43, boulevard Raspail

23. III. 11.

Kedves Asszonyom, itt vagyok megint Párizsban. Olvastam útközben igen érdekes cikkét az Ère Nouvelle-ben, gratulálok hozzá. Nagyon hálás volnék, ha szíveskednék tudatni, mikor beszélhetnék Önnel, sok hírem van, s azt hiszem, jók. Kérem, fogadja... stb.

Linder B.

XXVI. LINDER BÉLA LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

Belgrád, 1923. április 13.

Kedves Asszonyom, tanulmányokat van szerencsém mellékelten küldeni a magyar ajtó-ról és a magyar politikai pártokról. Nagyon kíváncsi vagyok, az Agence Agerope megkezdte-e már működését. Kérem, legyen oly szíves, tájékoztasson, kapta-e rendszeresen távirataimat és az Avala jelentéseit, s küldenek-e Önnek Budapestről lapokat. Azt is kérem, tudassa velem, vajon

a sürgönycímet a posta iktatta-e már, hogy távirataimat ezentúl egyszerűen csak „Agerope, Paris” címre küldhessem. Egyúttal kérem, legyen oly jó, küldje meg nekem az Agerope jelentéseit, hogy észrevételeimet megtehessem. Kérem, kedves Asszonyom, fogadja . . . stb.

Linder B.

A forradalmi hadügyminiszter az emigrációban, mint már utaltam rá, az operatív téren jártas ezredes képességeit sajtószolgálat — elsősorban az emigrációs sajtószolgálat — megszerzésére hasznosította. Támaszkodhatott Belgrádban a jugoszláv távirati irodára, az Avalára is. Yvette Lebas jó partner volt, az induló s hozzá közel álló Agerope (Agence Europe) postai regisztrálása dolgában is eljár; iratai közt eltette a hivatalos postai értesítést is.

XXVII. ANDRÉ LIAUTEY LEVELE

Gépírás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

LES IDÉES FRANÇAISES

littéraires, artistiques
et sociales.

Rédaction: 17, rue Collette
Paris 17^e

Párizs, 1923. május 7.

Uram, nagy örömmel bocsátom rendelkezésére Moutet úr számára mindazt az értesülést, amivel rendelkezem. Azt hiszem, jobb lenne, ha Ön jönne el hozzám, a rue Collette 17-be, mivel dossziém elég terjedelmesek, s nem tudom, Önnek mire lenne szüksége. Ha Önnek nem volna másképp megfelelőbb, várni fogom tehát szerdán 10.30-kor. Sürgősség esetén, továbbá ha csőpostán értesít és ha muszáj, előre hozhatom a randevút holnapra, ugyanoda s ugyanakkorra. Kérem, Uram, fogadja . . . stb.

André Liautey
felsőbbírószági ügyvéd.

A címzett ismeretlen; ezúttal is Yvette Lebas bizalmi embere gyűjt adatokat Károlyi mellett és Horthyék ellen, megbízásából Marius Moutetnek is, aki a jó ügytől, mint ebből is látszik, Nagy Vince álláspontja ellenére sem vonult vissza.

XXVIII. N. N. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR LEVELE

Gépírás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

LES CAHIERS DES DROITS DE L'HOMME

Revue Hebdomadaire de la Ligue des
Droits de l'Homme.

Rédaction et Administration: 10, rue
de l'Université, Paris VIIe. Téléphone:
Fleurus 02—92.

Párizs, 1923. május 18.

Asszonyom, Guernut úr, aki észak-afrikai propagandaújtjáról most tért haza, élénk meglepődését közölte velünk, hogy a memorandum alatt, amelyet Ön a Károlyi-ügyről küldött nekünk, nem olvasta az Ön nevét. E mulasztása zavarba ejt. Mivel a memorandumot nevével

szerzőként senki nem jegyzte, azt hittük, hogy a szerző névtelensége az Ön kívánsága. Kérjük, Asszonyom, bocsásson meg és fogadja . . . stb.

Olvashatatlan aláírás
szerkesztőségi titkár.

Henri Guernut a Liga főtitkára volt. A Károlyi-ígérte s az ő kérésére Jászi által megküldött dossziéről van szó.

XXIX. LOUIS EISENMANN LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Szombat délben.
(Postabélyegző: 1923. jun. 2.)
20, rue Ernest Cresson, XIVe.
Téléphone: Ségur 59—51.

Asszonyom, értesüléseket kaptam. Jó lesz élni velük, azzal a feltétellel, hogy a dolog némi mérséklet és személytelen diskusszió vonalában marad. Rendelkezésére állok, hogy beszélgessek Önnel, és M. M.-mel. Felhívhat, ha megfelel Önnek, 16 és 17 óra között Fleurus 14—41 számon, vagy itt, 20 és 21 órakor, s akár holnap reggel 11 előtt. Kérem, Asszonyom, fogadja . . stb.

Louis Eisenmann.

Basch professzor és Yvette Lebas kérésére tehát Eisenmann professzor is folytatta a munkát, éppúgy, mint Marius Moutet, kinek nevét a monogram jelenti.

XXX. JOSEPH PAUL-BONCOUR LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

CHAMBRE DES DÉPUTÉS

Párizs. 1923. június 6.

Kedves Asszonyom, annak, hogy péntek előtte adjak Önnek találkozót, csak azt a módját látom, ha holnap délelőtt 11^{1/2}-kor a kamarában felkeres, mert muszáj a délelőtti ülésen résztvennem. Legyen tehát oly szíves, hívasson ki onnan. Tisztelőléssel

J. P.-Boncour.

A fáradhatatlan Yvette tehát Paul-Boncourhoz, a leendő miniszterelnökhöz, hadügy- és külügyminiszterhez, a Harmadik Köztársaság utolsó nagy garnitúrájának tagjához fordult. Károlyival Paul-Boncour később is együttműködött: 1939 júliusában Károlyi oldalán láttam ülni az asztalfőn, az Association des Amis de la République Française nevű nagy párizsi emigráns-szervezet magyar szekciójának első, alakuló megbeszélésén, ahol Károlyi után ő is felszólt. Az antifasizmus ügyéhez később is, mindvégig hű maradt. Yvette Lebas számára az, hogy kezdetben Caillaux közvetlen munkatársa volt, hozzáférhetővé tette Franciaország minden vezető politikusát, s ebben Victor Basch tekintélye is segítette.

XXXI. LOUIS EISENMANN LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

Párizs, 1923. június 14.

Asszonyom, Diner-Dénes úr, Károlyi volt államtitkára, aki hozzá azóta is ragaszkodik, nyolc-tíz napig Párizsban van. Érdekes mondanivalói vannak nemcsak Magyarországot, hanem az emigránsokat illetőleg is. Azt hiszem, jó volna összehozni Moutet és Paul-Boncour urakkal, meg talán Buisson úrral, vagy pedig, személytelenül, az Emberi Jogok Ligájával. Címe Hôtel du Nord et d'Anvers, 12, rue de Maubeuge; a találkozóra, amelyet Ön szíves lenne kitűzni, haladéktalanul elmegy. Kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Louis Eisenmann

Volt külügyi államtitkárával, a forradalom polihisztorával, a nehéz természetű s már a fenti levél időpontjában is hatvanhat éves Diner-Dénes Józseffel, e valódi regényalakkal és több területen is kiváló szellemmel, akinek egy írására az *Empirikriticismus*ban Lenin is hosszan és elismerően hivatkozik, Károlyi később összeveszett ugyan, de kifelé ezt nem mutatta, emigránsgyűlésen is közös elnökségben vállalta vele a szolidaritást, sőt *La Hongrie* című könyvéhez 1927-ben, vitázva bár, de őszintén gratulált. Nem tudni, összehozta-e Yvette csakugyan a levélben említett politikusokkal és a Nobel-díjas tudós Buissonnal, az Emberi Jogok Ligája elnöki tisztében Victor Baschnak, az akkori alelnöknek elődjével. S nem tudni, ami örök kár, vajon — legalább Yvette számára, mert ők ketten csakugyan találkoztak — mi mondanivalója volt. Hogy Párizsban éppen a szlavista és csehszlovák-szakértő Eisenmann professzorhoz fordult, Diner-Dénes lipótszentmiklósi eredetével magyarázható. Csoda is lett volna, ha az akkori konstellációban Yvette Lebas-t kihagyja. Hiszen az Osram-villanykörte nevével játszva „Osram bácsinak” emlegették, mivel akármiről volt szó, szavajárása volt, hogy „oz rám tartozik”. Komlós Aladár kitűnő Diner-Dénes-monográfiájában olvasható az is, hogy párizsi emigráns-kuckójában még a nyolcvan éves Diner-Dénes József is így oktatta ifjú látogatóit: „Látja, öcsém, ebből a lukból kormányzok én a világot”. A kvalifikációja végre is megvolt hozzá.

XXXII. HENRI GUERNUT LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

LIGUE FRANÇAISE POUR LA DÉFENSE
DES DROITS DE L'HOMME ET DU CITOYEN
10, rue de l'Université, Paris VIIe arr^t.

Téléphone: Fleurus 02—92

C/KÁROLYI

1923. június 25.

Asszonyom, kétségkívül olvasta a tegnapi „Liberté” cikkét a Károlyi-üggyel kapcsolatban. Örülnék, ha beszélhetnék Önnel a válaszról, ami erre kijár. Felnézhetne-e hivatalomba a délután folyamán? Elnézését kérve és köszönettel kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Henri Guernut
főtitkár.

A cikk nincs előttem. Felderítendő volna, ha megjelent, a válasz is. A levél jelzése mutatja, hogy a Károlyi-ügyeknek az Emberi Jogok Ligájában már külön ügyvitele volt.

XXXIII. JÁSZI OSZKÁR NÉVJEGYE

Kézírás. (Franciából.)

PROF. DR. OSCAR JÁSZI

igen melegen ajánlja barátját, Bölöni György urat
az Ön jóakaró figyelmébe.

1923. július 14.

WIEN, IV., SCHÖNBURGSTRASSE 15.

Jászi Oszkár névjegyének ezekkel az Yvette Lebas-hoz intézett soraival készültek bécsi emigrációjukból Bölöniék a felszabadulásig tartó párizsiba.

XXXIV. LINDER BÉLA LEVELE

Gépirás, sajátkezü aláírás. (Franciából.)

BALKAN-EXPRES

Agence d'Informations de presse

Téléphone 23—01. Télégrammes: BEX.

Belgrád, 1923. július 14.

Strahinića Bana 26.

Kedves Asszonyom, nagyon köszönöm július 2-i szeretetreméltó levelét és értékes információit. Nagy elégtétellel állapítom meg, s megkaptam ennek megerősítését Párizsból is, hogy igen sikeresen dolgozik. Nagyon őszintén köszönöm, hogy ügyünknek ilyen hévvel s odaadással szenteli magát. Ami Diner-Dénes úrról való véleményét illeti, ezt csak megerősíthetem. Eisenmann úr már kétszer írt nekem; ha látja, kérem, szíveskedjék tolmácsolni neki hálámat, amiért fiam dolgában annyira segített. Köszönöm Önnek információit ebben az ügyben is. A szükséges lépéseket megtettem, a kérvényeket megküldöm Önnek. A magyar események igen válságosak s arról győznek meg, hogy jobb volna párizsi utazásomat őszre halasztanom, amikor a helyzet világosabb lesz. Ha Londonban lesz, kérem, látogassa meg Street urat, aki szintén sikeresen dolgozik. Ami Politzer úr utazását illeti, azt hiszem, szükséges volna helyetteséről gondoskodni, mivel utazás közben készülő fordítások rendszerint bizonytalanok. Talán Politzer úr ajánlhat valakit. Nagyon érdekelnek Benes úr utazásának a magyar kérdésre vonatkozó eredményei; kérem, ha erről megtud valamit, szíveskedjék informálni. Mellékelten küldök egy 5000 frankos csekket; kérem, ebből juttasson el 3000-et Street úrnak, a többiből pedig költségeit szíveskedjék fedezni. Fáradozásait őszintén megköszönve, kérem fogadja... stb.

Linder B.

A levél legfontosabb mozzanata: Georges Politzer nevével Yvette Lebas archívumában itt találkozunk először. Alább, a maga helyén megismerkedünk a magyar ügyben vállalt szerepével közelebbről is. Street úr — C. I. C. Street — a *Hungary and Democracy* (London, Unwin, 1923) című könyv szerzője. A levél arról is felvilágosít, hogy Linder hírgyűnöksége jugoszláv segítséggel komoly vállalkozássá lett, partnere s immár honorálójá is Yvette Lebas újságírói praxisának, térítgetője legalább költségeinek.

XXXV. KÁROLYI MIHÁLY LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

London, 33. Eccleston Squ. W. S. (Victoria)

1923. július 30.

Kedves Asszonyom, már csaknem egy hónapja, hogy családommal Londonba érkeztem. Az angliai letelepedési engedélyt nagynehezen kaptam meg. Céloamat csak a Labour Party támogatásával értem el. Thornton úr is nagyon kedves volt irányunkban. Tőle tudom, hogy néhány

napra Ön is Londonba készül. Remélem, tervét nem változtatta meg, s hamarosan itt látom, Londonban. Annyi minden közlendőm van — és aztán szeretném is személyesen megköszönni mindazt, amit értem tett. Fogadja, kedves Asszonyom . . . stb.

Károlyi Mihály.

XXXVI. KÁROLYI MIHÁLY LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

1923. Kedd, szeptember 4.
30 St George's Squ. S. W. 1.

Kedves Asszonyom, megtisztelne-e azzal, hogy ma este velem vacsorázik? Ha igen, 8 órakor érte megyek a szállodájába. Fogadja, kedves Asszonyom . . . stb.

Károlyi Mihály.

XXXVII. C. I. C. STREET LEVELE

Kézírás. (Angolból)

White Lodge, Newport, Essex, 4.9.23.

Kedves Fouque asszony, azzal riasztanak, hogy Tarcali itt van az országban és Károlyit keresi, akit érdekeltté akar tenni „Quand Horthy est roi” című könyvének angliai kiadásában. A csehek már óvtam, nehogy megadják Tarcalinak K. címét, mivel nem hiszem, hogy kedvére lenne, ha ez az ember untatná. Nagyon hálás volnék, ha a dolgot K.-nak jelezné s ha nekem is írna pár sort, amelyben közölné velem *őszinte* véleményét Tarcaliról és könyvéről, s hogy mit gondol, itteni kiadása jót tenne-e. Ami engem illet, arra a véleményre hajlok, hogy haszontalan volna. Őszinte hive

C. I. C. Street.

Tisztázni kellene, kiről van szó. Az említett könyv nyilvánvalóan Horthy-ellenes volt; francia címe — magyarul: „Amikor Horthy a király” — a hírhedt Tharaud-testvérek Népköztársaság- és Tanácsköztársaság-gyalázó könyve alávaló címének visszajára fordítása, nyílt travesztiája. A levélíró riadalmának, bizalmatlanságának megértéséhez ismernünk kellene a könyvet és a szerzőt.

XXXVIII. KÁROLYI MIHÁLY LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

London, szeptember 6., 1923.
St. George's Squ. S. W. 1.

Kedves Asszonyom, mivel dél előtt nem jöhetek, hadd kérdem meg, nem beszélhetnék-e Önnel ma délután 4 óra 30-kor. Ha igen, érte megyek a szállodájába, ebben az időpontban. Tisztelettel köszönti.

Károlyi Mihály.

Feltehető, hogy e találkozó okát az előző levél szolgáltatta.

XXXIX. KÁROLYI MIHÁLY LEVELE

*Kézírás. (Franciából.)*London, 30 St. George's Squ. S. W. 1'
1923. október 3.

Kedves Asszonyom, engedje meg, hogy bemutassam Leslie Naftzger urat, aki szíves volt érdeklődni ügyem iránt. Igen hálás volnék, ha lenne oly kedves odaadni Naftzger úrnak minden cikket, ami az *Ère Nouvelle*-ben és az Emberi Jogok Ligája bulletinjeiben megjelent. Kérem, tájékoztassa szóbelileg is mindarról, amit Ön és barátaim ügyemért Franciaországban tettek. Naftzger úrral teljes bizalommal és korlátozás nélkül beszélhet. Remélve, hogy repülőútja jó volt, maradok, kedves Asszonyom . . . stb.

Károlyi Mihály.

Ma már nyomozást kívánna, hogy ki volt — azonkívül, hogy ügyvéd — e teljes bizalomra méltó Naftzger. Repülőgépen Berlinből tért éppen vissza Yvette Lebas, aki ott a Ludendorff és Hitler müncheni puccskísérletét megelőző atmoszférában Maximilian Hardannel, a nagy publicistával csinált interjút és akit ott Rudolf Breitscheid, a szociáldemokrata vezérférfi és későbbi porosz belügyminiszter — végül Ernst Thälmann vértanú-társa Buchenwaldban — fogadott bizalmába.

XL. LESLIE NAFTZGER LEVELE

Gpírás. sajátkezű aláírás. (Franciából.)

DUDLEY FIELD MALONE

Attorney

New York, 43, Exchange Place

Telegrams „Hastmor New York”

Téléphone Hanover 2464

Paris, 3, rue Taitbout

Telegrams „Maloneam-Paris”

Téléphone: Louvre 55—16.

1923. október 8.

Asszonyom, minapi londoni tartózkodásomkor Károlyi gróf egy Önnek szóló bemutatólevéllel látott el, fontos ügyekre vonatkozólag, amelyekről beszélgetni szeretnék Önnel. Rendelkezésre állok, hogy aznap és abban az órában, amelyet szíves lenne számomra megjelölni, felkeressem, vagy ha jobbnak látná, a fenti címem — 3, rue Taitbout — fogadhatom Önt tetszése szerinti napon. Sorait várva kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Leslie Naftzger.

Eszerint Mr. Naftzger az amerikai ügyvéd párizsi irodavezetője volt.

XLI. BÖLÖNI GYÖRGYNÉ LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Fejléc mint a XIX. levélé

Bécs, 1923. október 10.

Kedves, kedves Asszonyom, nagyon sajnáljuk, hogy a viszontlátás örömétől ezúttal el-estünk. Már nem vagyunk Berlinben, hanem három hétig még Bécsben, s utána úgy tervezzük, hogy letelepszünk Párizsban, ahol nagyon boldogan látnánk Önt viszont. Mivel tudjuk, hogy Londonban járt és találkozott Károlyi gróffal, megkérjük, legyen oly szíves két szóban megírni nekünk, igaz-e csakugyan, amit beszélnek, hogy a gróf e pillanatban Párizsban van. Kérem, fogadja férjem nevében is . . . stb.

Böloni Itóka.

Lehet, hogy egyszer már kint jártak körülnézni Párizsban és ott prezentálták Yvette Lebas-nak Jászi Oszkár fentebb közölt ajánló sorait, de lehet az is, hogy ez Berlinben történt meg, ahová Yvette időközben utazott.

XLII. BÖLÖNI GYÖRGYÉK LEVELE

Böloniné kézírása. (Franciából.)

Párizs, 1923. dec. 16.
Rue Rameau 5 (a Bibliothèque
Nationale terénél). Telefon:
Louvre 47—29.

Kedves Asszonyom, megérkezve Párizsba, nagy örömmel látnánk Önt viszont; mikor engedné meg, hogy felkeressük, anélkül, hogy munkájában háborgatnánk? Bécsi válaszukat berlini levelére, reméljük, megkapta. Adja át tiszteletünket kedves Édesanyjának és szíves üdvözetünket férjeurának. Igaz baráti köszöntéssel

Böloni György és Itóka.

A férj, akit Böloniéék üdvözöltettek, már aligha volt ténylegesen a kurta ifjúkori házasság után nyomtalanul eltűnt Fouque, akinek nevét Yvette Lebas a Raymond Guyot-val kötendő házasságáig egyelőre még viselte.

XLIII. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

HOTEL WESTMINSTER
Corner Main and Fourth Streets
Phone 874—231

Los Angeles, 1924. február 25.

Kedves Asszonyom, egész örökkévalóság telt el azóta, hogy leveleket váltottunk a Károlyi ügyben. Azóta otthagytam örült és nyomorult Európánkat, tanulmány- és propagandaútra kelttem az Egyesült Államokba. „Lecture tour”-om véletlenül összehozott N. H. Cooke úrral, a Pomona College jelenkori történelmi osztályának egyik fiatal oktatójával. Cooke úr egy Joseph Caillaux úrról szóló könyvön dolgozik. Ószinte és tisztességes monográfiával kíván szolgálni, hogy honfitársai előtt megvilágítsa e jelentékeny férfinak valódi szerepét. Ismerve az Ön ragaszkodását Caillaux úrhoz, arra gondoltam, hogy munkájában szívesen lenne segítségére Cooke úrnak, ellátva őt mindazokkal a dokumentumokkal, amelyeket Ön hasznosnak és fontosnak lát. Ahhoz, hogy új atmoszférát teremtsünk egy békésebb és demokratikusabb nemzetközi politika számára, feltétlenül szükséges kellő megvilágításba helyezni az európai demokrácia valódi vezéralakjait. Remélve, hogy hasznos és hatalmas támogatását szívesen bocsátja Cooke úr rendelkezésére, kérem, kedves Asszonyom, fogadja... stb.

Jászi Oszkár.

(Utóirat:) Áprilisban visszatérek Európába és végtelenül boldog lennék, ha a körülmények úgy hoznák, hogy Párizsban viszontláthatnám.

Ez Jászi első, azaz végleges kiköltözését megelőző amerikai útja volt. Yvette Lebas archívumában e sorait követi — a kaliforniai Stanford University könyvtár, illetve az annak kebelében működő Hoover War Library levélpapírosán — W. Henry Cooke dátum nélküli levele, amelyben Jászira hivatkozva részletesen ismerteti kéréseit, köztük azt is, hogy Yvette eszközöljön ki Caillaux-nál az egyetem egyik professzora számára párizsi audienciát.

XLIV. D. TOMITCH LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás.

LÉGATION DU ROYAUME DES SERBES,
CROATES ET SLOVÈNES EN FRANCE

Párizs, 1924. április 5.
45, avenue de Villiers, XVIIe
Téléph.: Wagram 22—25

Asszonyom, február 7-i levelére válaszolva van szerencsém értesíteni, hogy a királyi követtség Belgrádból most érkezett értesülése szerint az Ön ügynökségének működése pillanatnyilag fel van függesztve. Kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

A követ rendeletéből
D. Tomitch
titkár.

Az „Ön ügynöksége” kétségkívül a Linderé, akivel Yvette Lebas hírszolgálati nexusban volt és közös propagandát folytatott. Gondolkodóba ejt az a kis broszúra, amelyet a nyilván tiltakozó és vitába szálló Yvette e levél mellett őrzött. (A levélíró eléggé kusza névaláírása majd azonosítása épp e füzet címlapja alapján volt számomra megfejthető.) A broszúra D. Tomitchnak, a párizsi szerb sajtóiroda akkori levelezőjének 1917. május 19-én egy párizsi szabadkőműves páholyban elhangzott *La situation politique et le problème des nationalités en Autriche-Hongrie* című előadását közli nyomtatásban. Az egykori szerb propagandista, úgy látszik, mint jugoszláv diplomata a progresszív magyar emigrációval szemben is érvényesítette az akkori belgrádi uralkodó körök nacionalizmusát, amellyel éles ellentétben épp az a Jászi-féle nemzetiségi politika állt, amelyet az egész Károlyi-emigráció képviselt. Hiszen a kisantant-államok és Horthyék acsarkodásai csak nacionalizmusok ellentétei voltak, cinkoskodásra egymásra progresszív erőkkel szemben bármikor készen.

XLV. ANDRÉ ROUSSEL LE ROY LEVELE

Gépirás. sajátkezű aláírás. (Franciából.)

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
CABINET DU MINISTRE

Párizs, 1924. szeptember 21.

Asszonyom, André Frilourg úr volt szíves tolmácsolni azt az öelötte kifejezett óhaját, hogy a külügyminiszter kabinetfőnöke fogadja. Van szerencsém tudomására hozni, hogy Bergery úr távollétében fel vagyok hatalmazva, hogy fogadjam Önt az Önnek megfelelő napon és órában. — Kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

André Roussel Le Roy
attasé.

André Fribourg képviselő, mint az olvasó már tudja, akkor Yvette Lebas sógora volt, aki ha nem is szívesen, kénytelen volt Yvette kérését teljesíteni. Gaston Bergery kabinetfőnök ekkor a külügyi tárcát is viselő Herriot miniszterelnök munkatársa volt, majd az Herriot-kormány által elsőül elismert Szovjetunió első párizsi nagykövetének. Borisz Leonyidovics Kruszinnak leányát vette feleségül és a parlamenti francia—szovjet bizottság elnöke lett. La Flèche című hetilapját 1939-ben Trockij szellemében szerkesztette.

XLVI. KÁROLYI MIHÁLYNÉ LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

(1924) október 17.

Kedves Asszonyom, férjem még mindig gyengélkedik, s így engem kért meg, írjam meg Önnek új londoni címét: Springmead, Windsor Terrace, Lyndhurst Rd. Hampstead N. W. 3. —, hogy Ön írhasson neki a Revue de Paris-ba szánt s Önnek megküldött cikke sorsáról. Nagyon reméli, hogy Önnek sikerülni fog a cikket elhelyeznie. Én holnap indulok Amerikába. Címem: 15 Park Row, c/o R. G. Caldwell, New York City. Remélem, Ön is megfordul az Egyesült Államokban, amíg én ott vagyok. Kérem, Asszonyom, higgyen . . . stb.

Károlyi Katinka.

Károlyné amerikai előadókörútjának egész irodalma van. Legszébb része az a levélsorozat, amelyet feleségének Károlyi Londonból írt.

XLVII. ALINE MÉNARD-DORIAN LEVELE

*Kézírás. (Franciából.)*89, rue de la Faisanderie, XVIe.
1924. október 22.

Sok-sok köszönet, Asszonyom! Táviratoztam Jászi úrnak; a Károlyi-ítélet szövegét tőle kétségkívül gyorsabban kapjuk meg, mint a követésőtől. Kérem, Asszonyom, higgyen . . . stb.

Aline Ménard-Dorian.

A levélró hölgy — lakcíméről és levélpapírosáról ítélve előkelő hölgy — Jászi Oszkár párizsi ismerőse volt, aki a magyar emigrációnak szívesen tett szolgálatokat. A Károlyi-pör kúriai ítélete volt éppen esedékes.

XLVIII. KÁROLYI MIHÁLY LEVELE

*Diktált kézírás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)*London N. W. 6. Hampstead,
83 Greencroft Gardens.
1924 november 3.

Kedves Asszonyom, ha a Revue de Paris dolgában írt szép levelére nem feleltem mindjárt, először is azért történt, mert későn kaptam meg. Egy fatális baleset vidékről visszakényszerített Londonba. Augusztus 18-án csípőmagasságban lábtörést szenvedtem, kórházba vittek, onnan meg az új lakásomra. Már hét hete fekszem mozdulatlanul hanyatt, eleinte komisz fájdalommal is. Levelét tehát meg sem kaphattam azonnal. S mikor aztán megkaptam, mai állapotomban bizonyos időbe tellett, amíg Tormay asszonnynak a választ megírhattam. Ki sem mondhatom, mennyire hálás vagyok, hogy figyelmeztetett erre a személyem és politikám ellen intézett újabb támadásra. S ha cikkemet a Revue de Paris-ban el tudja helyezni, nem is tudnám, hogyan köszönjem meg. Nem frázis, ha ezt mondom, mert hisz' ezzel lehetőséget nyújt számomra, hogy rágalmozóimmal szemben, kiknek lehangosabb szóvivője ez a Tormay nevű alapítványi hölgy, egyenlő terepen intézzek ellentámadást. Igazán hihetetlen, hogy a francia közönség ne tiltakozék erélyesen az olyan propaganda ellen, amilyen ez is, valamint a Tharaud-fivéreké is, amely kerekén németbarát. Az Ön cikke kitűnő; az enyémnél azért jobb, mert Önnek megvolt Tormay

asszony eredeti könyve, melynek szemelvényei tendenciájáról még kiáltóbban szólnak. Nagy kár, hogy nem jelent meg. Mellékelten küldöm Önnek az 5000 szavas cikket, melyet kért tőlem. Azt hiszem, csakis e nem túlkomoly s egyúttal persziffláló műfajban válaszolhatok. És ismervé a Revue de Paris reakciós tendenciáját, úgy látom, ez a maximum, amit lenyelni képes. Nemcsak a hazugságokat akartam kimutatni; arra törekedtem, amit a francia közönséggel meg akarok jól értetni, hogy ez a könyv propagandatermék, s hogy egy nőt, aki ennyire gyűlölködő modorban ír, nem lehet komolyan venni. Továbbá már eleve el akartam venni a jóízű olvasó kedvét ettől a „bujdosó könyvtől”, amely irodalmi szempontból neves íróhoz, úgy látom, nem méltó. Kedves Asszonyom, úgy küldöm ezeket az oldalakat, hogy Önnek fehér lapot adok, tegyen velük, amit akar. Ha túlhoszúnak találja, húzza meg. Ha túlharapósnak, enyhítse (de lehetőleg ne nagyon!). Fő, hogy levelem megjelenjen. Ön oly jó s oly igaz barát, engem pedig oly jól ismer és megért, hogy tökéletesen nyugodt vagyok: megtalálja a módját, hogy ebből az irkafrirkából a leghasznosabbat hozza ki. Rossz fordulatoktól, mondatfűzéstől óvnom sem kell. A német szöveg segítségével, azt hiszem, nehézség nélkül eltalálja gondolatomat s mindent rendbehoz. Milyen kár, hogy nem találkozhattam Önnel, amikor legutóbb Londonban volt! Remélve, hogy legközelebb szerencésebb leszek s mielőbb eljön egy kis ködöt szagolni, kérem, kedves Asszonyom, fogadja . . . stb.

Károlyi Mihály.

(Utóirat:) Lorsy Ernő úr, aki elnök-koromban külügyminisztériumom tanácsosa volt, meg fogja Önt látogatni Párizsban. Megkaphat tőle minden felvilágosítást, amit még szükségesnek vélné a „bujdosó könyv” dolgában. Kérem, fogalmazza meg azt a Chaumeix úrhoz szóló levelet, amelyet kért tőlem; mihamar megkapom, máris aláírom s elküldöm. Ezt azért kérem, mert nem tudom, ebben a kényes ügyben milyen hangot kell megütnöm.

Tormay Cécile *Bujdosó könyve*, s ez az 1918/1919-es forradalmak ellen komponált s Károlyi Mihály iránt különösen komisz gyalázkodás 1921—1922-ben jelent meg. Károlyi, aki előtt hívei ezt talán kíméletből elhallgatták, úgy látszik, csak ekkor, 1924 őszén értesült róla, Yvette-től, s alighanem valami külföldi kiadása alkalmával; innen a friss és méltó felháborodás, meg az óhaj, hogy erre már mégis visszavágjon. (Az évszámok itt egy kissé mégis zavarbaejtők). Tormay Cécile könyve 1923-as jelzéssel s a northumberlandi herceg előszavával angolul jelent meg — *An Outlaw's Diary*, London, Ph. Allan & Co. és New York, McBride & Co. —, franciául pedig 1926-os megjelenéséről van adat: *Le livre proscrié*, Párizs, Plon.) Nagy kár, hogy Károlyi válaszcikkét nem ismerjük (*Válogatott írásainak* kötetei nem közlik, nem is tudjuk, vajon megjelent-e végül; bizonyára legszebb írásainak volt egyike, még ha Yvette Lebas talán élt is a felhatalmazással, hogy hozzányúljon (ami, ismervé tehetségét, nem is válhatott lényegi kárára). Hogy ennek a művének Károlyi mekkora jelentőséget tulajdonított, kiténik abból, hogy ezúttal — noha alaptalanul — még francia nyelvtudásában sem bízott meg teljesen, megírta s elküldte németül is. Lorsy Ernő, a *Pester Lloyd*, emigránsaként a *Berliner Tageblatt* dolgozótársa (a mezőszilasi kommunista vértanúnak, dr. Bán Jenőnek sógora) nagy tudású, képzett ember volt, a magyar sajtó valódi büszkesége, Károlyinak a Népköztársaság idején kiváló diplomatája, az emigrációban pedig igen bizalmas híve s munkatársa; 1940-ben a német invázió elől Párizsból Amerikába menekült, ott is halt meg, Clevelandben. André Chaumeix a *Revue de Paris* főszerkesztője volt.

XLIX. KÁROLYI MIHÁLY LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

London, 1924. XI. 14.
 2 Meadway Court (Mrs. Halman)
 Hampstead Garden suburb N. W. 11.
 (Golden green)
 Phone: Seadwich 1190.

Kedves Asszonyom, dr. Marian Philips, aki a Labour Party feminista propagandaosztályának élén áll és aki nagyon jó barátónk, tegnap Párizsba utazott mintegy tíz napra pihenni. Ottani címe: c/o Madame Bethel, 24, rue Leconte de Lisle (Neuilly). Nagyon hálás volnék, kedves Asszonyom, ha alkalmat adna neki megismerkedésre. Dr. Philips igen befolyásos személy a Labour Partyban, nagyon jól ismeri e pártnak, mely e pillanatban, hála MacDonald úr goromba tévedéseinek, komoly válságon megy át, minden kulisszatitkát. Nem tudom, hogy Vámbéry úr, akit figyelmébe ajánlottam, ráért-e levelemet átadni — ezért kérem újra, hogy legyen oly szíves informálni a Revue de Paris-ba szánt cikk sorsa felől: megjelenik-e vagy nem. Kitűnő híreket kapok Károlyiné asszonyról, aki az Egyesült Államokban megkezdett előadásaival hangos sikereket arat. Ami engem illet, még mindig sántikálok, de néhány napot rövidesen Párizsban készülök tölteni, s nagyon fogok örülni, ha Önt, kedves Asszonyom, viszontláthatom. Kérem, kedves Asszonyom, fogadja . . . stb.

Károlyi Mihály.

L. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

1924. dec. 17.
 Hôtel du Rhône
 5, rue J.-J. Rousseau

Kedves Asszonyom, nagyon komoly dologban — Károlyi gróf ügyében — szeretném véleményét kikérni. Párizsi tartózkodásom, sajnos, igen rövidre szabott. Nagyon lekötelezne hát, ha tudatná velem, *amilyen gyorsan csak lehet*, hogy mikor és hol beszélhetnék Önnel. Holnap (csütörtökön) egész nap szabad vagyok, csak délután 5-kor nem, amikor Ménard-Dorian asszonyhoz vagyok hivatalos. Remélve, hogy holnap még látom, kérem, kedves Asszonyom, fogadja . . . stb.

Jászi Oszkár.

LI. LOUIS EISENMANN LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

1924. dec. 18.

Asszonyom, holnap vagy hétfőn a boulevard Raspail 96-ban leszek, holnap 15-től 17 óráig, hétfőn 15-től 16.30-ig. Nagyon örvendek, hogy néhány égően aktuálissá lett dologról beszélhetünk. Kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Louis Eisenmann

LII. AZ EMBERI JOGOK LIGÁJÁNAK LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

1924. december 24.

S) Nyilvános gyűlés
(Magyarország)

Asszonyom és kedves Tagtársnőnk, bátorkodunk emlékeztetni, hogy volt szíves vállalni Károlyi gróf és Eisenmann úr meghívását a magyarországi helyzetnek szentelt meetingünkre. Francia előadók részvételéről mi gondoskodunk. Kérem, Asszonyom és kedves Tagtársnőnk, fogadja . . . stb.

A főtítkár helyett:
Olvashatatlan aláírás.

(Utóirat: A meeting ideje és helye: január 13-án 20.30-kor, Salle des Sociétés Savantes.)

LIII. JÁSZI OSZKÁR LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

PROF. DR. OSCAR JÁSZI

Wien, IV., Schönburgstrasse 15.

Bécs, 1924. december 28.

Kedves Asszonyom, Károlyi gróf ügyében az ítéletet máig sem hirdették ki, de félhivatalos közlések alapján megszerkesztettük az idemellékelte rövid jogi észrevételt. Ménard-Dorian asszony címére is küldtem két másolatot belőle. Ugyanekkor e perről történelmi emlékeztetőt is készítünk, amely, remélem, rövid időn belül meglesz. Január elején gróf Károlyi és dr. Szende Párizsban lesz és Önnel azonnal érintkezésbe lép. Kérem, Asszonyom, fogadja meleg újévi jókívánságaimat, valamint . . . stb.

Jászi Oszkár.

LIV. LOUIS EISENMANN LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Párizs, 1925. jan. 6.

Asszonyom, az *Arbeiter-Zeitung*nak az a száma, amelyet Önnek jeleztem, a december 17-i; a cikk a 2. oldalon található. Fogadja, Asszonyom . . . stb.

Louis Eisenmann

LV. AZ EMBERI JOGOK LIGÁJÁNAK LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

Párizs, 1925. január 12.

Asszonyom és kedves Tagtársnőnk, bátorkodunk emlékeztetni, hogy a magyarországi helyzetnek szentelt meetingünkre holnap, kedd este 20 óra 30-kor kerül sor, színhelye 8, rue Danton, a Sociétés Savantes nagyterme. Újra köszönjük, hogy volt szíves felszólalásra vállalkozni. Fogadja, Asszonyom és kedves Tagtársnőnk . . . stb.

A főtítkár helyett:
Olvashatatlan aláírás.

E levél mellett Yvette Lebas két lapkivágást őrzött meg, a *Quotidien* január 11-i, majd 13-i számából. Mindkettő, majdnem azonos szöveggel, ezt a meetinget harangozta be. Álljon itt az utóbbinak szövege: „Annak a terror-rezsimnek ismertetésére, amelyet ma egy diktatórikus kormány Magyarországra kényszerít, az Emberi Jogok Ligája most, január 13-án 20 óra 30-kor a Sociétés Savantes rue Danton 8. szám alatti nagytermében tiltakozó nagygyűlést rendez. A magyar nép panaszainak szószólója ezen a nagygyűlésen Károlyi Mihály úr lesz, a magyar köztársaság volt elnöke. A többi szónok: Fouque-Lebas asszony, publicista, Veér Imre úr, a Magyar Köztársasági Párt elnöke, Szende Pál úr, a magyar köztársaság volt pénzügyminisztere, Victor Basch úr, az Emberi Jogok Ligájának alelnöke, Paul-Boncour és Marius Moutet képviselő urak, az Emberi Jogok Ligája központi bizottságának tagjai, valamint a párizsi magyar diákok egy küldötte.”

LVI. VEÉR IMRE ÉS KOVÁCS IMRE LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírások. (Franciából.)

LIGUE HONGROISE POUR LA DÉFENSE DES DROITS

DE L'HOMME ET DU CITOYEN

MAGYAR LIGA AZ EMBER ÉS POLGÁR JOGAINAK VÉDELMEÉRE

Központi Bizottság: Budapest.

A levelezést Kovács Imre úrnak kérjük címezni:

1, rue de la Réale.

Párizs, 1925. január 15.

Asszonyom, nagyon hálásan köszönjük azt a támogatást, amelyben bennünket a magyar demokrácia érdekében a folyó hó 13-i nagygyűlés alkalmával részeltetni szíves volt. Tudomására hozzuk, hogy folyó hó 14-i közgyűlésén az Emberi Jogok Magyar Ligája Önnek egyhangúan jegyzőkönyvi köszönetet szavazott. Köszönjük a Magyar Köztársasági Párt nevében is az elnyomott magyar nép felszabadítása ügyének nyújtott erkölcsi segítségét. Jólesik nekünk a remény, hogy a jövőben is megőrzi jóakaró érdeklődését az igaz ügy iránt. Kérjük, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Veér Imre díszelnök,
Kovács Imre elnök.

A második aláíró természetesen nem tévesztendő össze az akkoriban még csak tizenkét éves későbbi publicistával és politikussal. Ez a Liga különben még csak két hónapos volt; az alakulóülésen elhangzott Károlyi-beszéd a *Válogatott írások* I. kötetében olvasható.

LVII. STEINER GÉZA LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Péntek.
(1925 január)

Asszonyom, számunkra igen kedves szívességet kérünk Öntől. Mi, magyar diákok most vasárnap 15 órakor rendezzük első matinénkat legnagyobb költőnk, Ady Endre tiszteletére. Ön, aki drága hazánk helyzetét oly jól ismeri, akciónk fontosságát is bizonyára átérzi. Azt kérjük, hogy szíveskedjék belőle kivenni a maga részét, előadva vagy felolvasva Ady Endre néhány franciára lefordított versét. Engedje meg, hogy 1 óra felé fellátogassak Önhöz, válaszáat megtudakolni. Tisztelő híve:

Steiner Géza.

Yvette Lebas archívumának bizonyára legmegindítóbb darabja ez a keserves franciaságú, de annál kedvesebb szépségű levél. Mellette őrizte meg Yvette a *Temesvarer Volksblatt* 1925. január 28-i számának első és második oldalát, ahol erről az Ady-matinéről László Pál aláírással lelkes párizsi tudósítás olvasható. A matinét Bölöni György előadása vezette be (az előadás, mint ismertetett szövegéből kitűnik, csaknem tíz évvel későbbi könyve, *Az igazi Ady* egyik fejezetének első vázlata volt). Deutsch Miksa erre a matinéra magyar rapszodiát komponált, melyet Angyal László hegedült el s maga kísért zongorán. Benedek Margit asszony Ady- és Petőfi-verseket szavalt, majd „a program legszebb száma következett”: Fouque-Lebas asszony adta elő az *Uj vizeken járokat* és több más Ady-verset, mégpedig „finom metszésű arcán hasonlíthatatlan ifjú bájjal, eszményi tűz szemmel, mint a Muzsa alabástrom szobra, aki valósággal megbabonázta a termet”. Kramer Erzsébet, akit zongorán Jeanne Liefschitz kísért, Kodály-, Kacsóh- és Dienzl-dalokat énekelt, Bölöni Györgyné franciául beszélt Adyról, végül pedig Hugó Lajos és — Vaszary János szavalt Ady-verseket. Az a Vaszary János, aki akkor még *Az Est* párizsi tudósítója volt, bár voltaképpen már indulóban hazafelé. A későbbi, az elnyilasodó Vaszary János még nagyon messze volt. Az Ady-matiné színhelye a Maison des Étudiants volt, rxe de la Bûcherie.

LVIII. ÉDOUARD HERRIOT LEVELE

Gépirás, Henri Guernut sajátkezű aláírása. (Franciából.)
Fejlec mint a XXXII. levélé.

Párizs, 1925. március 11.

Asszonyom, van szerencsénk értesíteni, hogy elnökünk, Ferdinand Buisson úr a külügy-minisztériumból a következő levelet kapta:

„Elnök Ur, február 10-én kelt 305. számú levelében Ön azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy tájékoztassam, mit határozott a Nagykövetek Tanácsa a tiltakozás módjáról amaz értelmezés ellen, amelyet Károlyi gróf pörének alkalmával a magyar bíróságok a trianoni szerződés 76. szakaszának adtak. Válasz gyanánt van szerencsém tudomására hozni, hogy a Nagykövetek Tanácsa, amely most vizsgálja ezt a kérdést, határozatot mostanáig nem hozott. Nem fogom elmulasztani, hogy értesítsem Önt, mihelyt a Tanács nyilatkozott. Kérem, fogadja . . stb.

Herriot.”

Kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Henri Guernut
főtitkár.

Yvette Lebas és az Emberi Jogok Ligájának akkori alelnöke, Victor Basch tehát elérte, hogy Károlyi perében a Jászi Oszkár, Szende Pál és Vámbéry Rusztem által szerkesztett jogi érvelést a Liga elnöke, a Nobel-díjas Ferdinand Buisson útján a Nagykövetek Tanács (így honosult meg nálunk a győztes nagyhatalmaknak ez az akkori magas fóruma, mely Herriot levelében hivatalos nevén *Conférence des Ambassadeurs*), illetve Édouard Herriot francia miniszterelnök és külügyminiszter elé vigye. Csakhogy nem egészen egy kerek hónap múlva, április 10-én a képviselőházi többség bizalmából kormányzó Herriot, a háborúutáni Franciaország első baloldali miniszterelnöke egy szenátusi trükk sikere következtében a kormány éléről távozni kényszerült s a kamara elnöki emelvényét foglalta el.

LIX. SZENDE PÁL LEVELE

*Kézírás. (Franciából.)*225. boul. Raspail
1925. március 16.

Kedves Asszonyom, mivel első előadásom bőjt harmadik csütörtökjére esett volna, a következő csütörtökre, március 26-ra, 4¹/₂ órára halasztották. Remélem, mégis eljöhetnek, s kérem, jöjjenek is, Bonmariage asszonnyal és kedves Édesanyjával együtt. Fogadja, kedves Asszonyom . . . stb.

Szende Pál.

Ez Szende első fennmaradt levele Yvette Lebas-hoz. Jelenti máris Szende Pál párizsi professzori működésének kezdetét. Az első előadás előtti napon, március 25-én máris követte egy kétsoros kis levél, figyelmeztetéssel, hogy „Kedves Asszonyom, ne feledje előadásomat, csütörtök, március 26., félőtkor.” (Ronmariage asszony a Micia Lebas akkori neve volt.)

LX. SZENDE PÁL LEVELE

*Kézírás. (Franciából.)*225, boulevard Raspail
Párizs, 1925. május 2.

Kedves Asszonyom, kinevezését örömmel, sőt lelkesedéssel olvastam. Végre is kollégák lettünk, közös szakmába tartozunk. Első eset, hogy ez a máskülönben unalmas és rút szakma jelentékeny mértékben kiszépsült. Többször is magyaráztam Önnek, kedves Asszonyom, hogy legfőbb vágyam faképnél hagyni e bús mesterséget. Most, hogy Ön is beletartozik, elfog a vágy, hogy újból mindenestül ennek szenteljem magam. Remélem és kívánom, hogy e területen több szerencsével járjon, mint e sorok írója és Önnek alázatos szolgája:

Szende Pál.

Ritka formás, kedves és szellemes levél: a Magyar Népköztársaság egykori pénzügyminisztere gratulál a Francia Köztársaság újdonsült pénzügyminiszteri titkárának, bujdosó államférfi az aktív s ifjú politikus szépasszonynak.

LXI. GEORGES POLITZER LEVELE

*Kézirat. (Franciából.)*Vincennes, 10, rue Louis-Besquel
Szerda.
(Postabélyegző: 1925. V. 16.)

Kedves Asszonyom, hónapok óta iszonyúan el vagyok foglalva s le kellett mondanom arról az örömről, hogy a rue de Beaune remetelakában felkeressem. Mellékelten meghívót küldök az előadásra, melyet folyóiratunk a Théâtre de l'Atelier-ban rendez. Hosszú sorozat első előadása ez. Nagyon boldog lennék, ha ott láthatnám. Igaz, hogy gúnyolódni fognak velünk, de ez igazán semmiség a gyönyörhöz képest, amit az okoz, hogy igazságokat mondhat ki az ember. Meg aztán ahhoz túlságosan is jól ismerjük a minden rangú s rendű *doctus*okat, hogy az ilyesmihez még érzékünk legyen. Ha van tehát „egy másodperce az igazság számára”, jöjjön s hallgasson meg ennünket hétfőn. Egészen az Öné

Georges Politzer.

tóirat:) Veér ural és a Magyar Ligával összevesztem.

Yvette Lebas és a magyar emigráció közös munkájának külön dísze, hogy benne Politzer is részt vett (olvastuk fentebb egy Linder-levélben, hogy magyarból franciára minden fordítási munkát ő végzett). Hiszen köztudomású, hogy ebből a kiüldözött magyar fiúból lett a modern francia marxizmus legelső filozófusa és a Francia Kommunista Párt egyik legnagyobb emlékeztető vértanúja. Művei, a *Principes élémentaires de philosophie*, a *Cours supérieur de philosophie* (s a Julien Benda nyomain is járó *Le Bergsonisme, une mystification philosophique*) éppoly alapvető jelentőségűek, mint az először 1941 februárjában, illegálisan kiadott *Révolution et contre-révolution au XXe siècle*, amely a megszállt Párizsban prelegáló Alfred Rosenbergnek adta meg a francia szellem híres, ma már klasszikus válaszát. A két nővérnek, Yvette-nek és Miciának ragaszkodó régi hive volt, „szegény fiúról” Micia ma is könnyezve beszél.

LXII. SZENDE PÁL LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Párizs, 225. boul. Raspail, 12. 6. 925'

Kedves Asszonyom, bocsásson meg, amiért tegnap este nem mehettem, de Jászi úr már elutazott Bécsbe, s én egy angol hölgy meghívására meg kellett hogy tartsam megint azt az előadást, amelyet Ön már kétszer hallott. Nem mulasztom el, hogy a napokban felkeressem s néhány érdekes dolgról informáljam. Egyúttal gratulálok megsztrális cikkéhez. Fogadok, hogy Franciaországban öten sem értik ezt a témát oly alaposan, mint Ön. Higgyen, kedves asszonyom ... stb.

Szende Pál

LXII. BÖLÖNI GYÖRGYNÉ LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Párizs, hétfő reggel.

Fejléc mint a XXXII. levélé

54, rues St.-Placide.

(Postabélyegző: 1925. VI. 22.)

Kedves, kedves Asszonyom és Barátnőm, ez a magunkfajta emigráns életének jellemzője: a bajos és lassú ideszokás. Sajnáljuk is nagyon, hogy csak most kérhetem meg újra, hogy legyen oly kedves, vacsorázzék nálunk június 23-án, kedden este 7 és 1/2 óraker. Szeretném s remélem is, hogy Károlyiék is nálunk lesznek. Szende úr bizonyosan eljön; ő már búcsúszik is ettől a szép Párizstól a jövő esztendeig, s ő is el lesz búvólve, ha Önt viszontlátja. Fogadja, kedves, kedves Asszonyom és Barátnőm, férjem kézcsókját, én pedig teljes szívemből csókolom:

Bölöni Itóka.

A levél első mondata talányos (az eredetiben még talányosabb). Bölöniék 1914 előtt tudva-levőleg már éveket töltöttek Párizsban.

LXIV. CAMILLE POLITZER LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Vincennes, 10, rue Louis Resquel.

1925. június 28.

Kedves Asszonyom, levele óta naponta mondogatja a férjem, hogy írjak Önnek s mentsem is ki, amiért nem ő maga ír, mivel egyetlen szabad perce sincs. De nincs nekem sem magamra; ezért is késlekedtem ennyit ezzel a levéllel. Egészen oda voltunk, amiért nem voltunk itthon, amikor jött. Minthogy néhanapján kijár Vincennes-be, legyen oly kedves, értesítsen előre, s mi

boldogan látjuk viszont és mutatjuk be a fiunkat, aki nagyon szép, nagyon nagy és nagyon szőke. Július 7—8-án utazunk vakációra, de reméljük, előbb még látni fogjuk. Férjem mindenképpen látni akarja, mielőtt elutaznánk; ha addig nem lenne alkalma kijönni Vincennes-be, írja meg neki, mikor találja Önt otthon. Ez a szegény Georges most tette le éppen az államvizsgát. Mindössze egyéves előkészület után ehhez bátorság kellett, sőt, hogy ne mondjam, szemtelenség, de szerencsére nagyon jól ment a dolog, ő maga is nagyon elégedett, ami őnála nagy szó, hisz' tudja, milyen nehéz természetű. Csak a helyesírási hibáktól tart, vagy a bizottság hülyeségétől. Három tétel volt: Van-e a filozófia néven előadott tanulmányokban valódi egység? — A dedukció. — Berkeley. Jelölt volt 115, képesíthető ebből 15, állás van 4! Kész örület ez a hallgatók között, mind erre az államvizsgára veti magát, erre a legnehezebbre, s ahol a legtöbb a jelölt és legkevesebb az állás. Az írásbeli eredményét július végén tudjuk meg. Kérem, kedves Asszonyom, fogadja szívbeli üdvözlötünket; remélem, mielőbb látni fogom nálunk, a kis Jean pedig küld egyet első csókjaiból Önnek.

Camille Politzer.

A középiskolai tanári államvizsgáról, az *agrégation*ról volt szó. S a magyar fiú, a francia gondolat és francia stílus leendő mestere a francia helyesírástól félt! Teljesen alaptalanul: előttem fekvő levelei ily szempontból is tökéletesek.

LXV. HENRI GUERNUT LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)
Fejléc mint a XXXII. levélé.

Párizs, 1925. július 18.

Asszonyom, van szerencsénk értesíteni, hogy elnökünk, F. Buisson úr a külügyminisztériumból a következő levelet kapta:

„Elnök Ur, június 15-i levele folytán megkértem budapesti követünket, tudassa velem, változtak-e gróf Károlyi irányában gróf Bethlen rendelkezései s van-e némi remény rábírni őt arra a kegyelmi rendszabályra, amelyet a francia kormány neki már javasolt. Minthogy De Carbonnel úr, nekem adott válasza időpontjában, a még beteg miniszterelnökkel beszélni nem tudott, a kérdésről a magyar külügyminiszterrel tárgyalt, akinél pozitív választ elérnie nem sikerült. Követünk másrészt arra gondol, vajon a jelen körülmények között s az eljárás lassú lévén, nem volna-e az érdekelt szempontjából előnyösebb, ha időt nyerne s megvárná a lelkek némi megnyugvását, ami Bethlen gróftól kedvező magatartásra hangolná. Ön sem fogja szem elől téveszteni, hogy ilyen enyhülés nem lenne elérhető, ha Károlyi gróf továbbra is a magyar kormány ellen külföldön viselt minden ellenzéki kampány lelkének tekintetnék. Budapesti követünk ezentúl is a legnagyobb figyelemmel kíséri az ügyet, s nem fogom elmulasztani, hogy Önt folyamatosan informáljam az újabb értesülések felől, amelyekkel etekintetben nekem szolgálhat. Fogadja . . . stb.

A miniszter rendeletéből:
Olvashatatlan aláírás.”

Kérem, Asszonyom, fogadja . . . stb.

Henri Guernut főtítkárr.

Már nem Herriot van hatalmon, a jobboldali francia kormánynak már rég nem Károlyi a fontos, hisz' már 1919-ben Bethlenékkal cinkoskodva tört ellene az akkori előd; ezúttal is Bethlen a fontos neki, s Károlyi csak az „érdekelt”, akinek ügyével némi szeméremből-illendőségből foglalkozik még, vagyis tesz úgy, mintha foglalkoznék. A fenti levél voltaképp leszerelni, Bethlenék érdekében megszarolni próbálja Károlyit, s amily udvarias, minden ízében ugyanoly

perfid. S hogy pláne „kegyelem”! Mintha Károlyi bármikor is elfogadott volna Bethlen István-tól ilyet! Az akciót, amit Herriot erőlyesen kezébe vett, utódaí szép csendesen elaltatták. (Bethlen külügyminisztere, akivel De Carbonnel francia követ tárgyal, ekkor Walkó Lajos volt.)

LXVI. SZENDE PÁL LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Wien I., Neuer Markt 14.
925. 7. 20.

Kedves Asszonyom, visszaérkezve Bécsbe kötelességem s ugyanakkor nagy öröm is számomra, hogy megköszönjem szeretetreméltóságát, barátságát és jóakarátát, mellyel annyira lekötelezett. Amióta megjöttem, szakadatlanul azon munkálkodom, hogy januárban visszamehessek Párizsba. Vajon sikerül-e? Ami engem illet, megteszem, ami csak telik tőlem. A franciaországi politikai eseményekről egy szót sem akarok szólni. Kétségbe vagyok esve. De engedje meg, kedves Asszonyom, hogy újra felhívjam figyelmét néhány tervre, amiről Párizsban beszélgettünk. 1. A szenátus mégis megszavazta a hitelt a szerveződő Szellemi Együtműködés Nemzetközi Intézetére. Most írtam Louchaire úrnak, felajánlva szolgálataimat az Intézet számára. Pillanatnyilag nem szándékozom rendes funkcionáriusként az Intézetbe belépni, de megkértem Louchaire urat, bízson meg akármilyen tudományos munkával. Szívesen elvállalnék továbbá különleges missziókat az országok közti szellemi együtműködés megszervezésére, előadó- és propaganda-körutakat. 2. A Nemzetek Szövetsége gyakran bíz meg gazdasági és pénzügyi szakértőket különleges küldetéssel. (Most Bécsben is van éppen két szakértő, tanulmányozandó Ausztria gazdasági helyzetét.) Ha véletlenül ilyen alkalom kínálkoznék s Ön a Nemzetek Szövetségének funkcionáriusainál beajánlhatna, végtelenül lekötelezne vele. 3. Francia nyelvi ismereteim tökéletesítésére még néhány havi intenzív gyakorlatra van szükségem. E célból szívesen tanitanék s tartanék előadásokat egy szabadiskolában vagy hasonló intézményben, Párizsban vagy egy Párizs-hoz közeli városban, akár honorárium nélkül is. Ha ilyesminek lehetőségéről hallana, kérem azonnal tudassa velem. Üdvözleteit átadtam közös barátainknak, akik melegen viszonzózzák. Kérem, kedves Asszonyom, fogadja . . . stb.

Szende Pál.

„Kétségbe vagyok esve”: hogy Herriot örökségéből mi lesz. Pedig a miniszteri titkársághoz Yvette Lebas-nak a múlt hónapban még gratulált. Lásd e szempontból Georges Politzer és Károlyi Mihály ezután következő egy-egy levelét s mindkettőnek jegyzetét.

LXVII. GEORGES POLITZER LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Vincennes, 10, rue Besquel.
1925. szept. 2.

Kedves Asszonyom, tegnapi beszélgetésünknek egy foszlánya jut eszembe. Nyugtalanul gondolok arra, hogy kitérő válaszaím okán talán azt hitte, mintha voltaképpen óvatosságból vagy féltemben, hogy kompromittálom magam, nem akartam volna Önnek mozgalmunk „politikai” álláspontjáról beszélni. Ez olyan gyerekes és buta lett volna, hogy magától a gondolattól is, hogy ilyen értelmezésre okot adhattam, dühbe gurulok magam ellen. Egyszerűen azért kerültem, hogy Önnek politikánkról beszéljek, mert arra gondoltam, hogy a beszélgetés szükségképpen aktuális témákra terelődnek, mint például a marokkói háború, egyszóval olyan témákra, amelyek felől nem vagyunk egy véleményen — talán. Nem akartam hát olyan véleményeket nyilvánítani, amelyek talán bánthatták volna a jelenlegi kormány iránti személyes rokonszenvét, másfelől pedig időnk sem volt elég, hogy „komolyan” beszélgessünk; legfeljebb épp hogy csak egypár

gorombaságot ereszthettem volna meg a kormány címére! Könyörgöm, ne gondolja mégse, mintha olyan hülye volnék, hogy Ön iránt bizalmatlan legyek s mintha — elgondolni is borzasztó — attól félnék, hogy kompromittálom magam! A veszéllyel, sajnos, olyankor sem törődöm, amikor igazi. S végül is bizonyos vagyok afelől, hogy „óvatosságomat” és nyugtalanságomat sem fogja egymással összetéveszteni. Egészen az Öné

Georges Politzer.

Ami Yvette „rokonszenvét” illeti az új kormány iránt, Politzer finoman, tapintatosan s főként pontosan határozta meg, amikor *személyesnek* nevezte. Arra vonatkozott ez, hogy az új kormány pénzügyminisztere Caillaux lett, Yvette Lebas öreg patrónusa, házassági tanúja, útjának első, atyafiságos egyengetője, aki most bevitte a minisztériumba is, megtette miniszteri titkárnak — egy olyan rezsimben, amely Yvette-nek *előileg* minden volt, csak nem rokonszenves. Caillaux-t már korábban is a magyar emigráció ügyeiben „vetette be”, s szituációja most már bizony derekasan ferde volt, hisz’ már évek óta balfelé kötelezete el magát, véleményei még a szélsőbaléitól sem tértek el — *talán* . . . (mint Politzer, ugyancsak tapintatosan, célzott is reá). Ami pedig Politzert illeti: levele a morál lázaiban égő ifjú forradalmár klasszikus dokumentuma. Kísérteties szépségű mondatát pedig — „*a veszéllyel, sajnos, olyankor sem törődöm, amikor igazi*” — mintha Georges Politzer sorsának, a francia Ellenállás és a francia kommunisták egyik legnagyobb mártírjének kiáltotta volna elébe. Ha Franciaországban ismernék e levelét, már rég antológiákban ragyogna ez a mondata.

LXVIII. KÁROLYI MIHÁLY LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

3, rue Nouvelle Stanislas,
Boulevard Montparnasse,
Paris VIe.
1925. november 2.

Kedves Asszonyom, most hogy Caillaux úr lemondott, több reménnyel közeledem Ön-höz. Talán lesz ideje felelni cikkemet és könyvemet illető kérésemre. Mindazonáltal nem szeretnék alkalmatlannak látszani, s ha az emlékirataimat és a fordítást illető megbízás, amelyet volt szíves elvállalni, a legcsekélyebb mértékben is terhére volna, megkérném, hogy a könyvet és a cikket küldje vissza, mert sem az egyiknek, sem a másiknak rendbehozását nem halaszthatom tovább. Elnézését kérve, amiért annyi gondot okoztam, kérem, kedves Asszonyom, fogadja . . . stb.

Károlyi Mihály.

Károlyi egyetlen levele, amely hűvös és amelyben Yvette Lebas szemrehányást kapott. Első sorában nyíltan, sőt némi maliciával mondja ki a kompromisszumokra alkatilag képtelen szellem, hogy miben látja Yvette „hütlenségének” okát, mi nem volt kedvére: hivatalvállalása Caillaux oldalán. Politzer is majdnem így beszélt. (Caillaux megítélése különben váltakozó volt az emigrációban, sőt a történelmi szakaszok szerint Károlyi nézeteiben is.)

LXIX. SZENDE PÁL LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

Bécs, 1926. január 11.
I., Neuer Markt 14.

Kedves Asszonyom, január 20. felé Párizsba érkezem s nem mulasztom el azonnal tiszteletmet tenni Önnél. Az újév alkalmából szerettem volna Önnek néhány ezerfrankos bankjegyet küldeni, de — fájdalom — ilyen címletek előállítására csakis a legmagasabb társadalmi

körökhöz tartozó uraknak van fenntartva. Én szegény emigráns csak újévi jókívánságaimat küldhetem. Olvastam pár napja egy budapesti fasiszta lapban, hogy Károlyi Párizsban, rue de Beaune 22. szám alatt sajtóirodát állított fel. Sose csodálkozzék, ismerős nekem is ez a cím! Egy éven belül Ön tehát két nagyszerű álláshoz jutott (two big jobs): 1. miniszteri titkár lett a pénzügyminisztériumban, a megfelelő fejedelmi illetményekkel és 2. a magyar emigráció sajtófőnöke. Kétségkívül gazdagon és méltóságteljesen fogom viszontlátni. Fogadja, kedves Asszonyom . . . stb.

Szende Pál.

Tiszteletteljes üdvözet Lebas és Bonmariage asszonynak.

Yvette Lebas akkori, politikailag, illetve hivatalilag ambivalens átmeneti állapotát, amit Károlyi békétlenül, Politzer bánatos tapintattal kezelt, Szende évődve, szép hegedűszóban érezeti vele. A levél elején az ezerfrankos bankók emlegetése már a Windischgrätz hercegék frankhamisítására utal.

LXX. SZENDE PÁL LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

Bécs, III., Keilgasse 13.
1929. II. 14.

Kedves Asszonyom! Ezer köszönet a szeretetreméltó gratulációért — ha mégoly kínos dolog is mindig, ha egy szép fiatal hölgy megtudja az emberről, hogy elhagyta az ötvenet. De hát mitévők legyünk? Az isteni gondviselés nem kérdi, akar-e az ember megöregedni. Hát itt állok, birtokában egy fél évszázadnak — s ebből tíz esztendőnek emigrációban! Remélem, májusban megint Párizsban leszek, s maradok is pár hétig. Higyjen, kedves Asszonyom . . . stb.

Szende Pál.

SZENDE PÁL LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Franciából.)

225, bd. Raspail, Paris 14.
1929. 6. 11.

Kedves Asszonyom! Megint Párizsban vagyok néhány hétre. Hallottam, hogy Londonba utazott. Köszönöm a nagyszerű munkáspárti győzelmet, kétségkívül az Ön érdeme! Ha már megjött, amit remélek, kérem, írjon, hol és mikor láthatom. Ha nem — hát a lehetetlennel nincs mit tusakodni. Tisztelő híve:

Szende Pál.

Ezenkívül még néhány Szende-levelezőlap és levél van Yvette Lebas irományai közt, üdvözetek, barátkozások. S e fenti levél után már csak egy: bécsi képeslevelezőlap 1929. december 28-ról, újévi üdvözetlettel s ígérettel, hogy aki küldi, február végén megint Párizsban lesz. Szende Pál, akinek egy tanulmánya Ady Endrét az *ölj törvényt*, *Werbőczyre* ihlette s akinek Ady a nagy verset ajánlotta, Szende Pál, az első magyar pénzügyminiszter, aki kemény kézzel rövid gyeplőre fogta a nagytőkét, s — mint Károlyi írta róla — az egyetlen magyar pénzügyminiszter, aki, miután tárcájától megvált, népkonyhára járt enni (mert Szende Bécsben sokáig bizony oda járt) — ez a Szende Pál e levél kelte után nem egészen öt évvel résztvett a dicsőséges 1934 februári bécsi munkásfelkelésben, a megtorló Heimwehr-terror elől Pozsonyba menekült, onnan tovább ment hugához, a Szatmár (most Máramaros) megyei Szinérváraljára, ahol rövid félév múlva, júliusban már meg is halt. Párizsban maradt emigrációs barátaim egyikétől (azt hiszem, Faludy György-

től) 1940-ben elért itthon az a közlés, hogy Száraz Ferenc kér, értesítsem Szinérváralján Szende Pál hugát névrokonomnak, Rónai Zoltánnak, Károlyi népjóléti és munkaügyi államtitkárának s a Tanácsköztársaság igazságügyi népbiztosának és feleségének brüsszeli haláláról. Száraz Ferenc név alatt, ha magyarországi levelezésről volt szó, Fényes László rejtőzött, aki Rónai Zoltánt rokonomnak vélte s ezért gondolt énrám. A brüsszeli emigrációban élt Rónai Zoltánék a brüsszeli német bevonuláskor együtt lettek öngyilkosok. Mindjárt, vagy nemsokára e közlés után, az erdélyi bevonuláskor kerültem akkori munkaszolgálatos századommal a Szinérváralja melletti Szamosveresmartra, onnan ejtettem valahogy szerét, hogy Fényes László megbízásának eleget tegyek. Szende Pál hugának válasza — Szinérváralján, 1940. november 16-án kelt postai levelezőlap — már a század következő állomáshelyén, az Erdőd melletti Szakas községben ért el. Megköszönte a híradást; a hírt Rónai Zoltán testvérhugától különben már tudta. Két mondatát idézem: „Nagyon jólesett olvasnom, hogy Száraz barátunk, akit, sajnos, nem ismerek személyesen, társaival együtt szeretettel kultiválja az én drága Pali bátyám emlékét. Így talán imádozt bátyám életműve sem fog egészen kárba veszni.” Nem tudom, megtudakolni azóta sem mertem, vajon Katonáné Szende Mária, akitől e válaszosorokat kaptam, megvan-e még, akár Szinérváralján, akár másutt, vagy osztozott-e félmilliomodmagával egy sorsban, melynek helyi megszervezése Horthy csendőrségének legnagyobb haditette volt. De Szende Pál sírja Szinérváralján bizonyára megvan — s bizonyára Szinérváralján kell keresni, s lehet tán (ha sikerült Bécsből elhozni) megtalálni is Szende Pál archivumát, melyben történelmünk dokumentumainak nyilván ritka gazdag lelőhelyére bukkanna a szerencsés kutatás.

LXXII. HATVANY LAJOS LEVELE

Kézírás. (Németből.)

(1932) május

Kedves Barátnőm! Feleségem, testvérem s magam is mind el voltunk ragadtatva Öntől, sajnáljuk, hogy már elment; nagy öröm lesz számomra, ha együtt írhatunk a *terra incognitá*-ról könyvet. Mivel politika iránt egyáltalán nem érdeklődik, politikával kezdem, azaz irodalompolitikával. Szende *okvetlenül* figyelmeztesse a lapokban az írókat — *avis aux écrivains* —, hogy a PEN-Club most megválasztott elnöke, Berzeviczy úr, aki elnöke az Akadémiának és a Kisfaludy-Társaságnak is, az irodalomtól idegen individuum, a szellem fehérgárdistája, tudatlan tudós, s hogy aki a külföldieket fogadni fogja, Pekár Gyula a legrosszindulatúbb s legtehetségtelenebb író, a szellem hitleristája, aki az ötvenhatszoros gyilkos Héjjas Iván barátságával kérkedik. De hisz' tudja Szende magától is, mit kell írnia. S írja meg azt is, hogy a PEN-Clubból Krúdyt, Hatvanyt, Ignost, Kemény Simont, Dóczyt, Vámbéryt, Birót, Balla Roriszt, Barabás Gyulát — egyszóval minden haladó szellemet kizártak. Az ideérkező francia íróknak nem szabad interjúkat adniok, amíg velem nem beszéltek. Jules Romains-t, Luc Durtaint és Crémieux-t várják. Amint megérkeztek, azonnal hívjanak fel telefonon: 653—10. A számra Ön bizonyára úgy is emlékszik. Mivel 14-ig Párizsban marad, talán beszélhetne Léon Kochnitzky barátommal (Littre 14—65). Örvidenék, ha barátaim egymással is megbarátkoznának. Károlyit egész szívből üdvözlöm, gyors gyógyulást kívánok neki. Ami barátaimnak nem sikerült, barátnőmnek majd sikerül. Remélem, Ön majd összehoz bennünket. Legszeretettel több ellenségemnek, Károlynénak kézcsókomat küldöm. Mire Ön Marokkóból visszajön, mi már Budán lakunk, s remélem, ott majd nekilátunk a könyvünknek. Meg akarja-e venni Rieder a *Bondy jr.*-t? Hozzon Hachette-től egy példányt. És az Ön regénye? Kíváncsian várom már, hogy olvassam. — Az Ön

Hatvany Lajosa.

Mi a marokkói címe?

Látta-e a „Lányok egyenruhában”-t a Marigny-moziban?

Keltezés és boríték híján a levél dátumát a körülményekből állapítottam meg. Valószínűleg Hatvanban íródott, ahol Hatvany vendégül is látta Yvette Lebas-t, akit már 1922-ből, Bécsből ismert, s aki aztán Hatvany alakját 1964-es regényében is jó szemmel ragadta meg. Hogy milyen közös könyvet terveztek ketten, nem tudni. Hanem a Nemzetközi PEN-Club 1932 májusi budapesti kongresszusára — amelyen nem tudom már, hogy a magyar PEN-tagok benjáminjaként vagy a sajtó igen tisztelt és igen ifjú képviselőjeként vettem-e részt — már jól emlékszem magam is. Botrány előzte meg: Kosztolányinak, mint elnöknek, választania kellett opportunizmus és mesterségbeli meggyőződése között, mert a hazai hatalom a kongresszus anyagi támogatásának megtagadásával fenyegetődött, megbosszulandó, hogy azt a kétezer fontot, amit az angolok 1931 decemberében az év legjobb műveire tűztek ki, Kosztolányi Krúdy Gyulának és Móricz Zsigmondnak adta. Kosztolányi ezúttal helyesen választott: inkább lemondott. Vele távozott a magyar PEN-ből átmenetileg — a Hatvany-féle listán kívül — Babits, Füst Milán, Karinthy, Kassák, Sárközi és még vagy harmincan. Így aztán a kongresszus megrendezhetése kedvéért megválasztott kompromisszumos elnöknek, Berzeviczynek a kongresszus után mindjárt le is kellett mondania, helyét Radó Antalnak adva át. A nyugati fróvendégek, sajnos — mint Hatvany következő levele is panaszolja —, nem igen vállalták magyar frótársaikkal a szolidaritást: vígan barátkoztak a vendéglátó gavallér ellenforradalmi hatalommal és tapsolták a fasiszta olasz PEN küldöttét, az Akadémia nagytermében bohóckodó, füttykoncertet adó Marinettit. Mint magyar PEN-delegátus, 1958-ban Londonban emlékeztettem is erre a Nemzetközi PEN-t, amely akkor — noha végül sikertelenül — szankciókra készült ellenünk, mivel rosszkor és hirtelen fedezte fel magában azt a finnyásságot, amelyet 1932-ben nemcsak Hatvany várt volna tőle el. 1932-ben csak Crémieux tudta, miről van szó, s tiszteletünket méltán kiérdemelve, végül aszerint is viselkedett. Hatvany hevenyészett listájából csak három név viselője szorul ma már magyarázatra: Dóczy Jenő, a kiváló irodalomtörténész, Barabás Gyula, az érdemes proletáriró és az ifjú neokatolikus Balla Borisz, aki akkor még nem volt Gömbös Gyula titkára. (Bíró Lajos neve úgy került ide, hogy akkor — mint Hatvany — két emigráció közt átmenetileg itthon volt.) Hatvany párizsi barátja, a lengyel születésű és belga állampolgárságú Léon Kochnitzky 1940-ben, a németek közeledtekor Amerikába menekült. Károlyi és Hatvany személyes és végleges kibékülésére, hosszan tartott véleménykülönbségek után, csak 1938—39-ben Párizsban, Hatvany második emigrációjának kezdetén került sor. Rieder: párizsi kiadó. Hachette: párizsi kiadó és könyvterjesztő cég. *Bondy jt.*: külföldi kiadóknál Hatvany *Zsiga a családban* című regénye ezzel a címmel jelent meg. Héjjas Iván gyilkosságainak számát Hatvany higgadt büntetési jogi precizitással limitálta ötvenhatra: csak az ismeretes sajtókezűeket számítva.

LXXIII. HATVANY LAJOS LEVELE

Gépirás, sajtókezű aláírás. (Németből.)

Dátum nélkül.

Postabélyegző: Budapest,
1932. május 16.

Nagyon kedves Barátnőm, Lefèvre úr, a Nouvelles Littéraires munkatársa, minden valószínűség szerint az Ön megbízásából, figyelmeztette honfitársait, hogy látogassanak meg és miattam a PEN-Clubban protestáljanak. Itt azonban a junkerek és mágnások, amint szokták, megdolgolták őket, s most úgy viselkednek, mint a disznók. Tegnap tüntető tea volt nálam, száznegyvenhatan kerestek fel, csak Crémieux és Jules Romains hiányzott, éppúgy, mint Durtain. Amint látja, elmúltak azok a szép, jó történelmi idők, amikor bájával egy asszony történelmet csinálhatott. Az osztályharcban a női szépség nem érvényesül. Űzletlenségét, megindító önfeláldozását mindazonáltal köszönöm. Hol is érik el ezek a sorok? Párizsban-e, Marokkóban-e? Hogy soraimat a bizonytalanba írom, béklyózza az írógépet is. Nagy-nagy kár, hogy nem volt itt a PEN-kongresszuson; minden másként alakult volna. Ami pedig most már a regényét illeti:

mintha csakugyan Giraudoux hatásáról volna szó. Lévén, hogy példaképét és nem értem, az első néhány oldalon is csak nehezen jutok túl, pedig most már harmadszor kezdtem bele. Őn oly szellemesen beszél és mesél! Aligha kell Giraudoux-tól manírt kölcsönkérnie. Irjon frissen, ami a szívéen, az a száján, úgy, ahogy beszél. Kochnitzky éppen itt van, úgy látszik, nem hívta fel, mert semmit nem tud Magáról. Megkapta-e egyáltalán a leveletem, amelyben telefonszámát megírtam? Nagyon reméljük, hogy Afrikából visszajövet Magyarországon viszi útja keresztül. Felelésem, testvérem és alázatosan alulírott jómagam valamennyien a legnagyobb barátsággal gondolkunk Magára. Küldök legközelebb hatvani keneslevelezőlapokat. De hová? Tout à vous

Hatvany Lajos.

Hatványért valóban külön protestálásra lett volna szükség: belső emigrációban élt, első emigrációjából való hazatérte óta Horthyék vizsgálati foglya, majd elítéltje, végül nagynehezen szabadlábra helyezette volt. Benjamin Frédéric Lefèvre, aki akkor a Les Nouvelles Littéraires képviselőjében jött el a budapesti PEN-kongresszusra, később ennek a nagy rotációs irodalmi hetilapnak élére került; magyar szimpátiáit emigrációsokkal fenntartott kapcsolatait megőrizte, kivált Gyomoi Imrének, a kitűnő párizsi magyar hírlapírónak barátjaként. Luc Durtain később, a Franciaországot megszálló nácik irányában sem volt épp a leggerincesebb. Crémieux-ről, a francia PEN főtitkáráról, a méltán nagynevű esszéistáról, aki hadifogoly századosként végül Buchenwald áldozata lett, lásd még Hatvany következő levelét. Hatvany megjegyzése az osztályharcról — mert a dolgok ilyen jellegét jól ismerte fel — érdekes jelzése az útnak, amelyen elindult, s akkoriban indult el. Kritizáló, olykor esetenül kritizáló sorairól ráismerek: ebben nem ismert tréfát, meghökkentett ilyesmivel engem is. De hiszen Adyval sem bánt másként, s ha vele megjárta is, mindenesetre halhatatlanul járta meg: az ő érdeme volt — és megérte.

LXXIV. HATVANY LAJOS LEVELE

Gépirás, sajátkezű aláírás. (Németből.)

Dátum és boríték nélkül;
(Budapest vagy Hatvan,
1932 május vagy június.)

Nagyon kedves Barátnóm, amennyire Magát szeretem, annyira gyűlölöm a levélírást. Külső életem annyira eseménytelen, hogy nem is írhatok semmit. A belső pedig? 51 éves korában az embernek nincs már belső élete. Programom: hogy ma csütörtök van és holnap péntek lesz. Egy polgári *ci-devant*, akinek manapság semmi dolga. Kötögetek persze évek óta egy regényt, ahogy asszonyok is állandóan harisnyát kötnek vagy kézimunkáznak. Élőszóban, mint tudja, szórakoztatóbb vagyok, de ha írásban kell magamról hírt adnom, bensőm fordul kifelé. S hát akkor minek? A PEN-ügy reám nézve végül mégis némi kis diadalka egy nemévé alakult. Crémieux felvilágosított, hogy engem a PEN-Clubba fel kell venni, minek következtében a reakciós uraságoknak valószínűleg fel kell a sátorfájukat szedniök, s végre alakulhat itt nyugati felügyelet alatt egy minisztérium által sem tiltott haladó társaság. De az is lehet, hogy egészen másképp lesz. Francia írónál ugyanis furfangosabbak a magyar urak. No, belőlem elég is. Sok is, máris sok — s mivel Maga jobban ír és szívesen ír, írjon magáról. A legjobban azt szeretném, ha úgy, ahogy csevegni szokott, s anélkül, hogy sokat gondolna Giraudoux-ra, egy könyvet írna. Hisz' gondolatokban annyira gazdag és — ami asszonyoknál többet jelent — érzelmmel annyira teljes, s annyi mindent látott is, annyi sokat megélt . . . Addig tegyen hát hírnévre szert, amíg még szép. Hatvan éven felüli hölgyeknél a PEN-kongresszuson igen nagy sikerem volt; a legközelebbi kongresszuson, remélem, a hetveneseket bájolom el. Magának viszont egyáltalán nem kellene ezzel szemben Caillaux-val tartania; higgyen nekem, vannak nála fiatalabb és baloldali orientációjú államférfiak is. Baloldalon a szív oldalát értem, nem a politikát, amiről Maga azt állítja, hogy

nem érdekl. Fiam írja Párizsból, hogy ott dermesztő hideg van és folyton esik, már ő is megfázott. Maig itt is szakadt az eső. Jó választás volt most Afrika. Sokszor üdvözli feleségem, testvérem, s a hamaros viszontlátás reményében a Maga hű, öreg barátja

Hatvany Lajos.

A lelkiállapot, amelyről Hatvany a levél elején számot ad, a nem sokkal későbbi „lélekcsereelő napokat” — maga nevezte így — előzte meg: a forradalmi multú „*ci-devant* polgár” a szocializmus előcsarnokába készül. Ami Crémieux szavait illeti, igaza lett: meglett, s nemcsak Hatvanyra nézve, a „diadalka”. Berzeviczynek, mint már említettem, a kongresszus után távoznia kellett, a PEN-Club egészen a német megszállásig a valódi magyar irodalom egyik utolsó meghitt rezervátuma maradt. E levélben is szóhoz jutott a szenvedélyes író-pedagógus — s nem is hiába: a regényt, melyet tőle Hatvany reklamált, Yvette Lebas jó harminc év múlva a *Mariage de Moscou*-ban írta meg. (Amikor még mindig szép volt.) Az enyhe Caillaux-szemrehányás végül Hatvany tollán is jelentkezik. Szív és politika baloldaliságáról persze csak évődve ír, mint arról is, hogy Yvette-et „nem érdekl” a politika (semmi, még tán a szerelem sem érdekelte jobban).

LXXV. HATVANY LAJOS LEVELE

Kézírás. (Franciából.)

PONT-ROYAL-HOTEL

37—39, rue du Bac

Paris

Asszonyom! Nagyon hálásak vagyunk, ott leszünk. A Magát nagyon tisztelő

Dátum nélkül, boríték nélkül.

Hatvany.

Egy párizsi látogatás idejéből való, inkább 1932 után, mint előbb, s legkésőbb 1938 előtt. (1938 végén és 1939-ben Hatvany már Párizsban lakott, mint emigráns, a rue Cardinal-Lemoine 1. számú házban lakása volt.) Yvette Lebas levelesládájában ezenkívül még csak egy kis Hatvany-emlék maradt fenn: a budapesti Bristol-szálló levélpapírosán egyetlen sor, magyarul — „Istenhegyi út 40., Hatvany Lajos” —, s a hátlapra ragasztva könnyedén egy bélyegezetlen akkori félfrankos francia postabélyeg. Párizsba küldte nyilván saját lakcímét s udvariasan mellékelte a Pesten beszerzett francia válaszbélyegét. És Yvette levelesládájának a második világháború előtti rekesze ezzel ki is ürült.

*

Utolsó darabjából ő maga illesztett egy újságkivágást, valamelyik párizsi napilap — nem tudni, melyik, fejléce, paginája hiányzik — 1935. szeptember 3-i számából. Csak dátuma bizonyos, ceruzával ő írta rá. Budapesti levél. Ellátogatott hozzánk megint — hadd idézem tehát Yvette Lebas pesti cikkének egy-két passzusát. Ideillik:

„Hogy múlik az idő! Hiszen 1920 szinte még csak tegnap volt. A városon még mindenütt a forradalom nyoma... A folyóparti palotákban a szövetséges missziók csillogó népsége, a Horthy-katonákon tolldísz... És angolimádat. Ez volt akkor. Gömbös úr akkor még csak fess százas volt, 'ébredő magyar', szüntelen hadonászott, a belső ellenség ellen hadakozott. Eckhardt úr az akkori Közép-Európa fölöttébb keresett brit eleganciájában feszített, amelyhez olyannyira illett a sváb ősökötől örökölt szökeség. 'Ébredő' volt ő is, hazájának kimentője a forradalom láncából. A forradalmárok pedig, már aki oda kijutott, vonszolták bécsi kávéházakon át hajsolt életüket, különös honvággyal tele hálátlan hazájuk iránt... Gondoltak a békeszerződésre is, az oly sok illusztris és győzelmes aláírással ékesre, ama 76. szakasz érinthetetlen hatályára, melynek általa nagyhatalmi szavak esküdtek védelmet nekik... Holt szavak, holtak, mint a tetemek, amelyeket véresen vagy falfehéren leusztattak a Dunán... Otthagyták ma már Bécsset az utolsó emigránsok is, vagy meghaltak a bécsiekkel — a náluk pedig kevésbé vörös bécsiekkel együtt. Az 'ébredő magyarokból' halk és mosolygó diplomaták lettek a Nemzetek Szövetségének asztalai körül. Majd jön Budára megint a tavasz, megszállják virágzó barackfáinak rohamzászlóaljai.

A forradalmárok pedig rothadnak börtönükben lassan, mint ahogy porrá esnek szét a történelem lapjai, még a legszolidabb hivatalos okiratok is.”

A Károlyi-pör emléke, az akkor még csak másfél éve levert bécsi munkásfelkelés, amelynek menekültje, Szende Pál még csak esztendeje halt meg, a fehér terror ideje: a korszakzáró cikkben mégegyszer minden felvonult.

*

LXXVI. LEVÉLTÖREDÉKEK A FELSZABADULÁS UTÁN

Yvette Lebasnak azokból a leveleiből idézek, amelyeket az ötvenes és hatvanas években Károlyi Mihálynénak írt, s amelyeket nővérének, Julien Benda özvegyének, aki a többivel együtt közlésre szánva bízta rám, a címzett bocsátott rendelkezésére néhány évvel ezelőtt. Valamennyi franciául íródott, hol Vence-ba, hol Budapestre.

1. Domaine de Gateau, Moulins-sur-Céphons (Indre), 1955. június 4. — ... Hol tart Mihály emlékiratainak kiadása? Ha — mint remélem — még mindig rám akarja bízni a fordítást, most máris hozzá tudnék fogni, mert az év vége előtt konferenciára most nincs kilátás ...

Károlyi Mihály halálának ekkor még csak pár hónapja volt. Ami a konferenciákat illeti, az Unescóról és a hágai nemzetközi bíróságról, Yvette munkahelyeiről volt szó.

2. Domaine de Gateau, Moulins-sur-Céphons (Indre), 1955. június 13. — Mélységesen megindít, kedves Catherine-om, s nagyon köszönöm, hogy számomra tartja fenn a kiváltságot, amit Mihály emlékiratainak fordítása jelent. Maga tudja, hogy minden lelkesedésemet beleviszem s nagy örömöm is telik majd benne, mert hisz' az övénél nincs történet szebb és nemesebb ...

Erre a munkára, fájdalom, nem került sor.

3. Párizs, 12, rue de Poitiers (VIIe), 1956. március 31. — Kedves Catherine-om, lehet-e az események sodrásában nem Mihályra gondolni és Magára? De halottainkat senki vissza nem adja — és illúzióinkat sem ...

Ez a levél a Szovjetunió Kommunista Pártjának történelmi XX. kongresszusa után másfél hónappal íródott.

4. Hága, Nemzetközi Bíróság, Békepalota, 1963. szeptember 23. — ... El vagyok keseredve, hogy budapesti utam félreértések egész sorozata miatt elmaradt! ... (Itt a levélíró hosszasan sorolja az okokat, amelyek miatt nem jöhetett.) ... Hát ezért sürgönyöztem, majd írtam Rónainak, kérve, hogy mikorra halaszthatom Magyarországra érkezésemet, úgy, hogy a lehető legkevesbé legyek terhére azoknak, akik oly kedvesen törődnek velem ... Sajnos, semmi választ nem kaptam. Félek, hogy Rónai haragszik, amiért terveimet váltogatom, pedig biztosíthatom, hogy nem tehettem másként ... De most hogyan győzzem meg őt arról, hogy utitervemet mégsem tettemet el végképp s hogy engem sem kell holmi unalmas idős hölgynek tekintenie, aki ok nélkül egyszerre csak mást gondol? ... Kérem, kedves Catherine, írjon. Mondja meg, mit találjak ki, hogy megbékítsem Rónait, akinek szándékom ellenére és igaz bánatomra csalódást okoztam. Ugy-e, Budapest mégsem lett számomra elveszett paradicsommá? ...

Megtaláltam Yvette levelesládájában saját leveleimet is. Megírtam, hogy magyar vizumát elintézttem, Rómában (ő akkor épp ott volt) felveheti, s hogy akár Budapesten, akár vidéken — csak írja meg, mikor jön s mit szeretne — szállodai s alkotóházi szíves vendéglátás várja. Dehogy „haragudtam”, dehogy kellett „megbékítenie”! Írtam is persze neki újra, ahogy erről a levélről értesültem. Csak a posta járt lassan: egyik levelemre például, mely 1963. április 13-án kelt, Yvette jegyezte fel, hogy május 2-án kapta meg. Ez lett volna az ő felszabadulás utáni második magyarországi látogatása, ez követte volna az 1962-est, amelyről alább megemlékezem, s amelyet több, fájdalom, már nem követhetett.

5. Hága, Nemzetközi Bíróság, 1963. október 3. — Ezer köszönet, kedves Catherine, a szíves leveléért; a római randevún, sajnos, nem lehetek ott! ... Csak november 2-án érkezem

oda, későn már, hogy ott találjam. De nagyon remélem, sőt úgy is számítom, hogy jövőre elmegyek Budapestre! Ha lesz ideje, akar-e Rómában életjelt adni néhány barátomnak, aki nagyon örülne Magának s a találkozásnak Rónaival vagy más magyar íróval? . . . De hát engedni sem fogják, hogy megszőkjék előlük, hiszen Maga lesz a delegáció dísze. Istenem, mekkora balszerencse, hogy nem lehetek ott, hogy én fogadhassam! . . .

A Sociétés Européenne de Culture római kongresszusáról volt szó. A Társaság magyar tagjai közt ezen jelent meg először Károlyi Mihályné is.

6. Róma, 1, Piazza Giunone Regina, 1963. december 8. — Semmi nem szerezhett volna nekem nagyobb örömet, kedves Catherine, mint a jó hírek, amelyeket Magától kaptam. Igaz, mindez jó későn jön, de barátainak mégis jólesik: jól Magáért, az unokáért, jól kivált Mihály emlékéért . . . Miciával, a Maga tanácsára, három hétre Dubrovnikba megyünk . . . Ott legalább több csendet s békét találunk majd — s én majd ott találok emléket annak is, ahogy engem ott valamikor fogadtak: színhelyét egy barátság kezdetének, amelyre oly büszke vagyok! . . . Mikor megy vissza Budapestre? Április végén ott lesz-e? Istenem! Mindig csak álmodozom; a végén mégiscsak valóra kell ennek válnia! . . .

Többé nem vált valóra . . . A „jó hír”: Károlyi Mihály *Válogatott írásainak* budapesti kiadása, amelynek munkálatai javában folytak. A másik: az emléktábla a Károlyi-palota falán.

7. Hága, Nemzetközi Bíróság, 1964. július 4. — Kedves Catherine, a reménykedés egy pillanatában azt kérdeztem Magától egy levélben — megkapta-e? — kivehetem-e a vízumatot, mehetnék-e július vége felé pár napra Magához Budapestre. . . Sajnos, el kell megint halasztanom ezt a szép utazást, mely az idén még érdekesebbnek ígérkezett, hisz' reméltem, hogy megnézhetem a Mihály emlékének szentelt kiállítást. Van-e róla legalább katalógus, s volna-e oly kedves, hogy megmondaná, hová forduljak érte? . . .

A Károlyi-palota egyik szárnyában állandó, múzeumi jelleggel megnyílt Károlyi Mihály emlékkiállítás szerette volna látni még.

8. Párizs, 12, rue de Poitiers, VIIe. Dátum és boríték nélkül (1965 elejére tehető). — . . . Hónapok óta nem írtam. De van egy melegségem, amelyre hivatkozni egyébként nagyon rossz ízésre vall: egész télen át rákkal kezeltek! A kezelés most végre befejeződött . . . Legfőbb ideje, hogy terveket szőjek . . . Új könyvet kell írnom, a kiadó kéri, mivel a legutóbbi sem ment éppen rosszul. Ez még nem a Magyarországról szóló könyvem lesz, amely a legjobb kell majd, hogy legyen . . .

Szegény, hősi lélek! Hát ezért nem jöhetett többé. S a legjobb könyv elmaradt.

9. Róma, 1965. július 4. — . . . Levele Rómában ért el, ahová Nina Ruffini barátnőm hívott meg, kipihennem a kúrát. A rákomat ugyanis — „női” baj — megállították, legalábbis elvben. „Elvben”, mert egy-két éven át félévenként még vizsgálatokat kell elszenvednem; a legközelebbit Párizsban, ha szeptemberben ott leszek . . . Belekezdtem egy kis könyvbe afrikai emlékeimről — addig is, amíg megírhatom azt a másikat, egyszer majd Magánál, Budapesten . . .

Nina Ruffini: a demokratikus olasz szellemi élet egyik legnemesebb alakjának, Ruffini professzornak özvegye. S ezzel végződik, ami 1922-ben kezdődött: a szakadatlan, szép levélhullás negyvenhárom éven át. Kitartott mellettünk ez a ritka nemző, akihez foghatót alig hódított magának Magyarország, s épp amikor a legszerencsétlenebb volt. Sirjára küldöm ezt a nagy magyarok leveleiből kötött babérkoszorút.

*

Fidèlement: hűségesen. Ezzel a szóval dedikálta könyvét, mit tőle kaptam.

Iparkodtam hűséggel, mindennek hű tolmácsolásával viszonzni ezt.

Kutatás és történetírás sokmindennek — adatoknak, összefüggéseknek, tényeknek, vonulatoknak, a magyar történet egy rejtőző fejezetének, egy egész korszak rész-anatómiájának — ebből hasznát veheti. Ez a levelesláda nem olyasmit tartalmazott, mint például Károlyi Mihály *Válogatott írásai*: nem a legnagyobb deklarációkat és legmélyebb elemzéseket, aminők Károlyi

legfőbb remekei. De aki végigmegy e levelezések fonalán, álmélkodva látja, milyen elszigeteltségből indult Károlyi emigrációja elején, mennyire csak ezen az egyetlen Ariadné-fonálon, az Yvette-én kellett eleinte indulnia neki is, Jászinak is, társaiknak is. Amit ez a levelesláda magába zárt s most élénk borít: Károlyinak — *ad vocem* Kossuth — *kiutahai korszaka*. S első lépései onnan kifelé.

Itt, a végén most mégegyszer megköszönöm Miciának, Yvette testvérének, Julien Benda özvegyének, hogy ideadta s rábízta. Magától adta ide, nem kértem; nem is tudtam, hogy őriz valamit. 22, rue de Beaune, 12, rue de Poitiers, 58, rue de l'Université: egymásután ebben a három párizsi házban, egyikből a másikba, harmadikba gonddal átrakosgatva, túlélve náci megszállást, háborút, vártak csendesen ezek a levelek. Hála párizsi vizontlátásunknak Miciával, hála annyi minden véletlennek, ami ezt megelőzte, a sors hazárdériájának, mely most ezt hozta ki váratlan eredmény gyanánt: elhoztam őket, rendeltetési helyükre értek. Ahová aligha hitték a hazulról elbujdosottak: Magyarországra értek. Kicsibe múlt, hogy ott nem veszték, ahol annyi Kossuth-, annyi Rákóczi-levél.

Még csak egyet.

Amikor ott álltunk 1962 márciusában — Yvette karján a virággal, amit együtt vettünk a Kígyó utcában — Károlyi Mihály budapesti temetésén a mauzoleum előtt: amikor a honvédszenekar hangszerein felszárnyalt a Himnusz — az érzést, ami Yvette szemét könnybeborította, én is érezni véltem akkor.

(Közli: Rónai Mihály András)